

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ЕКОНОМІКИ
Кафедра: публічного управління та адміністрування

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему: «*Управлінські засади формування політичної культури
особистості*»

Виконав: студент магістратури
за спеціальністю 281 Публічне
управління та адміністрування
Маслов Д.В.
_____
(прізвище та ініціали)

Керівник: кандидат наук з
державного управління,
доцент кафедри
Маланчій М.О.
_____
(прізвище та ініціали)

Рецензент: _____
(прізвище та ініціали)

Хмельницький – 2020 рік

Анотація

Маслов Д.В. Управлінські засади формування політичної культури особистості. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницький, 2020. – 75 с.

Визначено сутність політичної культури особистості в умовах сучасних викликів, проведено аналіз участі громадян у процесах державотворення та реалізації державної політики, який засвідчив, що спостерігається низький рівень замученості громадян до політичної сфери. Умовою формування політичної культури громадян є їх включення в політичний процес, взаємодія з політичною реальністю.

Виокремлено чинники, що впливають на ефективність здійснення державної молодіжної політики, серед яких національно-патріотичне виховання, демографічна ситуація, регіональні традиції, структура економіки і фінансово-економічне становище, організаційні та фінансові чинники, активність молоді, розвиток системи інформування молоді, наукове забезпечення державної молодіжної політики.

Запропоновано узагальнений механізм реалізації державної молодіжної політики, який повинен містити такі елементи: сукупність законодавчих та нормативних актів на рівні держави, які регламентують державну молодіжну політику, необхідні структури, відповідальні за роботу з молоддю, в галузевих органах державного управління, причетних до вирішення проблем молоді, розвинена молодіжна інфраструктура (загальнодержавні заклади й установи з філіалами, регіональні заклади з філіалами), молодіжні громадські організації та об'єднання.

Ключові слова: державне управління, політична система, політична культура, демократія, трансформація, управлінські принципи.

Summary

Maslov D.V. Management principles of formation of political culture of personality. Qualification scientific work on the rights of the manuscript. Master's thesis on obtaining a master's degree in the specialty 281 Public administration and administration. - Khmelnytsky University of Management and Law named after Leonid Yuzkov, Khmelnytsky, 2020. - 75 p.

The essence of political culture of the individual in the conditions of modern challenges is defined, the analysis of participation of citizens in processes of state formation and realization of the state policy which has shown that the low level of torture of citizens to political sphere is observed is carried out.

Generalized mechanism of realization of the state youth policy is offered, which should contain the following elements: a set of legislative and normative acts at the state level, regulating the state youth policy, necessary structures responsible for work with youth, in branch state bodies involved in solving youth problems; developed youth infrastructure (national institutions and institutions with branches, regional institutions with branches), youth public organizations and associations. Also an important element is the mechanism of financing the state youth policy through financing from the state budget, direct financing by local authorities, attracting extra-budgetary funds, financing through youth funds, stimulating the implementation of state youth policy through grants, subsidies, competitions.

Keywords: public administration, political system, political culture, democracy, transformation, management principles.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ.....	9
1.1. Сутність політичної культури особистості.	9
1.2. Структура та функції політичної культури особистості.....	16
РОЗДІЛ 2.СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ І ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЇЇ ФОРМУВАННЯ.....	26
2.1. Становлення політичної культури особистості в Україні	26
2.2. Національна ідея та національна свідомість як підґрунтя формування політичної культури особистості.....	33
РОЗДІЛ 3.ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМКІВ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.	44
3.1. Роль громадянського суспільства у процесі формування політичної культури особистості.	44
3.2. Вплив держави на процес національно-патріотичного виховання молоді.	53
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі політична культура є одним з основних елементів, що становлять духовний потенціал суспільства, що відображає ступінь його політичної цивілізованості. Політична культура є однією з базових категорій як для політичної науки, так і для політичної соціології. Адже в кожному суспільстві існують свої особливі, притаманні тільки йому норми, цінності, традиції, стереотипи, форми політичної участі, які так чи інакше надають специфіку об'єктивним соціально-політичним зв'язкам і відносинам, визначають характер політичного процесу.

Формування політичної культури - процес, який знаходиться під впливом різних історичних, соціальних, економічних, політичних факторів. З метою впорядкування цього процесу, позбавлення його стихійності, важливо окреслити цілі і завдання, які ставить перед собою українське суспільство, для побудови демократичної правової держави. Сучасна демократична держава, яким прагне стати Україна, немислимо без елементів політичної культури участі, тому першочерговим завданням, що стоїть на шляху змін в українському суспільстві є формування активної громадянської позиції. Процес становлення політичної культури - складова національного відродження України, це системний складний процес, який демонструє зв'язок між зростанням національної, історичної свідомості та політичною культурою.

Дослідження управлінських засад формування політичної культури на мікро-, макро- та мегарівнях сприятиме реалізації її ціннісних сутностей у цілепокладальній діяльності суспільства та особистості, що має спиратися на державну стратегію формування політичної культури особистості як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутнє Української держави. Це визначає актуальність теми дослідження, її мету та завдання.

Проблеми політичної культури, цінностей і світоглядних устремлінь досить широко досліджують зарубіжні науковці, політичні та державні діячі, зокрема: Г. Алмонд, З. Бжезинський, С. Верба, Є. Вятр, С. Гантінгтон, М. Джилас, А. Лейпхарт, Дж. О'Доннелл, У. Ростоу, Ф. Шміттер та інші. Серед українських науковців, які досліджують загальнотеоретичні та практичні питання формування політичної культури, напрями й тенденції її розвитку, можна назвати таких авторів: В. Андрущенко, О. Антонюк, В. Бебик, Є. Бистрицький, М. Головатий, В. Гошовська, В. Кремень, М. Логунова, М. Михальченко, Л. Нагорна, М. Пірен, О. Рафальський, В. Ребкало, О. Рудакевич, Ф. Рудич, П. Шляхтун та інших.

Незважаючи на велику кількість робіт присвячених даній проблематиці, необхідно зазначити, що низку питань у науковій літературі висвітлено недостатньо. Саме дослідження цих питань зумовило вибір теми магістерської роботи.

Мета і завдання дослідження. Метою магістерської роботи є обґрунтування та поглиблене дослідження теоретико-прикладних засад формування політичної культури особистості; виокремлення управлінських засад та розробка практичних рекомендацій щодо формування політичної культури особистості як процесу набуття політичних знань і досвіду, розвитку політичної свідомості та самосвідомості, політичної поведінки особистості в контексті модернізації українського суспільства.

Для досягнення мети дослідження було поставлено та вирішено такі **завдання:**

- визначити сутність політичної культури особистості;
- дослідити структуру та функції політичної культури особистості;
- проаналізувати становлення політичної культури особистості в Україні
- описати національну ідею та проаналізувати національну свідомість як підґрунтя формування політичної культури особистості.;

– розкрити роль громадянського суспільства у процесі формування політичної культури особистості;

– визначити механізм впливу державної політики на процес національно-патріотичної виховання молоді в умовах розвитку незалежної держави.

Об'єктом дослідження є політична культура особистості як державно-управлінський феномен.

Предметом дослідження є управлінські засади формування політичної культури особистості.

Методи дослідження. Теоретико-методичним підґрунтям дослідження є досягнення науковців у вигляді наукових гіпотез та методичних рекомендацій провідних вітчизняних і зарубіжних науковців з проблем розвитку політичної культури особистості.

Для вирішення поставлених завдань було використано ряд методів, а саме: історичний (дослідження генези становлення і розвитку теорії політичної культури); логічний (аналіз етапів, об'єктивних і суб'єктивних чинників формування політичної культури особистості, структура політичної культури, її механізми та функції); аксіологічний (осмислення ціннісної основи демократичного суспільства, її співвіднесення із ціннісно-нормативною поведінкою суб'єктів політичного процесу в умовах трансформаційного суспільства); логіко-семантичний (розкрито понятійно-категорійний апарат дослідження, визначено сутність, зміст, загальні та особливі риси політичної культури в постіндустріальному суспільстві); системний підхід (досліджено сутність та особливості політичної культури як системи, проаналізовано її складові, а також характер її зовнішніх і внутрішніх зв'язків).

Інформаційною базою для написання магістерської роботи є наукова література з обраної теми дослідження, вітчизняні законодавчі документи, інформаційні та публіцистичні видання, інформаційно-аналітичні матеріали досліджень, проведених Центром досліджень Разумкова .

Практичне значення одержаних результатів полягає в узагальненні теоретичних положень, які можуть бути застосовані для подальших досліджень проблематики політичної культури особистості. Також результати роботи містять прикладні рекомендації, що можуть бути використані у процесі державного регулювання національно-патріотичного виховання молоді.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Сутність політичної культури особистості.

Сьогодні в українському суспільстві відбуваються зміни у політичній системі, а саме зміна тоталітарно-авторитарного режиму на демократичний. Ці трансформації охоплюють усі сфери суспільної діяльності, створюють потребу у зміні політичної культури, яка в свою чергу зумовлює особливості та напрями руху цього політичного процесу, є гарантом демократизму політичного режиму. Початок вивченню теорії політичної культури було покладено, як відомо, американським політологом Г. Алмондом, що сформулював свою концепцію в статті «Порівняльні політичні системи» [5, с. 142]. Однак, необхідно відзначити, що багато з того, що зараз охоплюється поняттям «політична культура», було предметом вивчення протягом багатьох століть. Мислителі ще здавна намагались пояснити, чому групи людей і цілі народи, що живуть в подібних політичних системах, але володіють різними цінностями, історичним досвідом, по-різному сприймають одні і ті ж політичні явища і поводяться неоднаково.

Ще Конфуцій (551- 479 рр. до н.е.) виділяв один із шляхів формування політичної культури особистості. Його постулат – як будуються сімейні стосунки, так і будується політичне життя. Це є показником культурного змісту політичного життя. Згідно з Конфуцієм базовим принципом суспільного та державного устрою є шанування традицій. «Той, хто повторює старе і довідується про нове, може бути поводитирем», – зазначав мислитель. Особлива увага має проявлятися до моральних засад політичного життя. «Якщо ж наставляти людей за допомогою моральних вимог і

встановлених правил поведінки відповідно долі, – писав Конфуцій, – то люди не лише будуть соромитися поганих справ, але й щиро повернуться на праведний шлях» [22, с.27-29].

Сам феномен політичної культури особистості підлягав вивченню та розгляду вже в працях Аристотеля, Платона та інших мудреців античності.

Платон і Аристотель вважали політику і суспільно-політичну діяльність найбільш досконалими виразниками культури. Культура і політична культура у древніх греків були єдині, між ними не можна було провести чіткої межі. Політична культура розумілася ними як норма поведінки. Культура бачилася засобом, який здатний протистояти війні всіх проти всіх, а в моральних підвалинах і ідеалах – запорука торжества миру і справедливості. У політичній культурі Платон вбачає «засіб, здатний протистояти руйнівній стихії масового невдоволення і насильства» [34, с. 142].

У сучасній гуманітарній науці існує багато думок про те, що являє собою політична культура. Такі великі відмінності у поглядах на це явище зумовлюються його складністю і недостатнім вивченням. У XVIII столітті німецький філософ-просвітник Й. Гердер вперше включив у науковий обіг поняття «політична культура». Насправді ж у праці «Ідеї до філософії історії людства» Гердер не відступає від заявленої в заголовку проблематики і серед іншого описує національний характер єгиптян, фінікійців, іудеїв та інших стародавніх народів крізь призму їх історичного розвитку. Так, німецький філософ пише про євреїв: «Народ цей був зіпсований вихованням і не доріс до повної зрілості політичної культури на власному ґрунті, а тому і не знайшов істинного почуття честі і свободи» [35, с. 333]. В іншому розділі він зазначає, що в Древній Греції тільки «від аристократів і могла виходити політична культура, дієво впливала на нижчий народ» [35, с.368]. Очевидно, що Гердер не вибудовує в зв'язку з цим будь-якої концепції і розуміє під політичною культурою певний рівень людського або національного розвитку, що не має серйозних загальних рис із сучасним трактуванням

терміна. Тому нове поняття не набуло поширення, і аж до робіт Алмонда його вживання носить несистематичний характер.

До розв'язання проблем, пов'язаних з політичною культурою, зверталось багато політичних філософів різних історичних епох. Але, наукова теорія політичної культури з'явилася доволі пізно, в 50-60-х роках ХХ століття і пов'язано це було із ситуацією в політичних науках, а ще з тими політичними процесами, які мали місце в першій половині-середині ХХ століття. «Класична» наука не змогла пояснити не тільки події, що пов'язані з встановленням тоталітарних режимів, а й політичні зміни, що відбувалися в країнах «третього світу». У 50-60-х років минулого століття американський політолог Г. Алмонд розробив теорію політичної культури. У своїх роботах він проаналізував, як політична культура пов'язана з політичними системами різних типів, показав структуру і сутність політичної культури та намагався вивести теорію цього явища. Основне питання, яке його цікавило, полягало в наступному: які політико-культурні умови стабільної демократії і як можна їх відтворити в країнах, що вступають на шлях демократизації? Концепція «політичної культури» стала досить популярною. Інтерес до неї дещо знизився в 1970-1980-і роки, але в 1990-і роки відбулося її відродження. У 1990-х роках в дослідженнях громадянської культури з'явився новий напрямок – вивчення довіри і стану громадянського суспільства. Ці зміни були пов'язані з ім'ям Р. Патнема, його книгою «Щоб демократія спрацювала» [32] і впровадженням у науковий обіг поняття «соціальний капітал». Інша істотна зміна у вивченні політичної культури – спроба синтезувати традиційні та нові підходи до цього явища з допомогою «нової культурної теорії», розпочата М. Дугласом і А. Вільдавскі [15, с.15]. Додатковий динамізм у процес вивчення політичної культури вніс аналіз поєднання мікрорівня (орієнтації громадян) і макрорівня (дослідження країн) [29]. З'явився ряд зарубіжних дослідників, які в своїх роботах розглядали або розглядають різні теоретичні та емпіричні аспекти проблематики, пов'язаної з політичною культурою: Е. Баталов, Ф. Бурлацький та О. Галкін, І. Глібов, Г.

Дилигенський, В.Житенєв, Н. Кейзеров, О. Малинов, Ю. Пивоваров, О. Шестопап та інші. В наш час є багато визначень політичної культури і напрямів її дослідження. Як підрахував один з політологів Канади, у 1976 році налічувалось приблизно 40 формулювань даного поняття.

Не тільки в теоретичних дослідженнях міститься зацікавлення феноменом політичної культури. Власне нові політичні проблеми, що виникали протягом усього ХХ сторіччя, стали однією з причин великої уваги до політичної культури.

Зазвичай наголошують на трьох етапах максимального зацікавлення цим явищем. Перший – коли центральною стала тема досягнення соціальної стабільності у 20–30-ті роки; другий – реформи політичної системи відповідно до соціальної реконструкції у 60-ті роки, і, третій – розпад СРСР і трансформаційні процеси у Східній і Центральній Європі – кінець 80-х – початок 90-х років.

Існують різні підходи до формулювання поняття «політична культура». Наведемо найбільш розповсюджені ідеї науковців, які з'явилися протягом останнього часу.

Поширена інтерпретація поняття «культура», яка акумулює його головний елемент, у тому числі й «політична культура», є у наступному: «у людей формуються більш-менш сталі, типові для певної спільноти «зразки» орієнтацій по відношенню до політичної системи, її інституцій, інших учасників політичного процесу, а також по відношенню до самого себе. в процесі навчання та накопичення ними власного досвіду. Ці орієнтації, які задають порядок та надають значення політичному процесу та управляють поведінкою в політичній системі, на думку знаного американського політолога Л. Пайя, і є політичною культурою» [3, с.118]. Автори Політологічного енциклопедичного словника у певному сенсі поділяють цю ідею стосовно визначення поняття політичної культури: «Політична культура – частина загальної культури, яка формується і виявляється в процесі політичного життя; історично і соціально зумовлений продукт політичної

життєдіяльності людей, їх політичної творчості, який відбиває процес опанування суспільством, націями, класами, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин, а також розвиток їх власної сутності і діяльнісних здібностей як суб'єктів політичного життя.» [37, с. 263]. Інакше кажучи, політична культура є сукупним елементом існування двох – політичної та культурної – суспільних систем. Культура суспільства діє на характер політичних відносин через політичний зріз, а ті, в свою чергу, впливають на культуру суспільства. Політична культура опановує ті культурні елементи, які торкаються політичних процесів, як складника культурної системи суспільства. Політична культура зосереджує в собі соціально-психологічні чинники політичного життя й разом з тим є фактором політичної системи.

Г.Алмонд витримував функціональний підхід та досліджував політичну культуру як вагомий елемент політичної системи, передусім як психологічний феномен в розрізі політичної культури. На його думку, кожна політична система орієнтована на політичні дії, що й визначає політичну культуру. С.Верба, поглиблюючи цю ідею, стверджував, що політична культура суспільства пов'язана з системою емпіричних переконань, експресивних символів та цінностей, що встановлюють ситуацію, в якій має місце політична дія. Вона створює суб'єктивну орієнтацію на політику.

Класичне визначення Г.Алмонда і С.Верби звучить наступним чином: політична культура - це «специфічні політичні орієнтації - установки громадян стосовно політичній системі, її різних елементів і до власної ролі в даній системі». [1, с. 13]. Базова дефініція була взята за основу і доповнена багатьма представниками політико-культурного підходу.

Г.Алмонд та С.Верба висловили міркування, що політична культура є сукупністю психічних станів індивіда, які проступають на трьох ступенях: когнітивному (пізнання), афективному (емоції) та оціночному (судження) – та обмежується полем свідомості. Інакше кажучи, фундатори цієї концепції зводять політичну культуру до сукупності незмінних політичних переконань,

уявлень, оцінок та почуттів. Іншими словами вони не прилучають до неї політичну діяльність і роблять акцент на суб'єктивних рисах політичної культури. Таким чином, політична культура містить набір установок, орієнтацій, а також цінностей, як найбільш фундаментальних елементів свідомості, які формуються в процесі засвоєння досвіду попередніх поколінь, осмислення власного досвіду взаємодії з соціально-політичним оточенням. Будь-який індивід, згідно з класичною концепцією Алмонда-Верби, орієнтується на політичну систему, її складові частини (такі як уряд, державні інститути, лідери і партії), а також володіє здатністю політичної саморефлексії. Дослідивши «модальні» орієнтації, ми можемо поширити їх на різні соціальні спільності або спільноти, виявляючи характерну для них політичну культуру. Визначення політичної культури, сформульоване Г.Алмондом і С.Вербою, приймається як класичне [4, с.98].

Американських вчених підтримують інші дослідники. Наприклад, словник «Соціологічний лексикон», виданий в Німеччині, визначає політичну культуру як «сукупність характерних для конкретної політичної системи політичних орієнтацій індивідів і груп» [2, с. 439]. Таким чином, даний підхід розглядає політичну поведінку лише як форму онтологізації політичної культури і критерій її верифікації.

Видатний історик та політолог Р.Такер наголошує: «Культура є звичним образом життя суспільства, який включає як загальноприйняті способи мислення, переконання, так і загальноприйняті взірці поведінки. Політична культура – це ті елементи культури, які мають відношення до управління та політики» [46, с.7]. При цьому важливо наголосити, що йдеться про свідомість та поведінку як індивідів, так і різних спільнот, включаючи соціальні класи та нації.

У цілому на цей час у політологічній літературі постали різні підходи до формулювання поняття «політична культура». Три першорядних підходи поміж них, які варто виокремити:

1) суб'єктивний, що тлумачить політичну культуру як оцінки, цінності, знання суб'єктів політичного процесу, інакше кажучи, як явище виключно ментальне;

2) біхевіористичний, у межах якого політична культура розглядається на ментальному і поведінковому рівнях;

3) культурологічний, що визначає розуміння політичної культури як сукупності цінностей і символів.

Політична культура почала тлумачитися як універсальний пояснювальний принцип усіх політичних процесів, бо розробка концепції політичної культури, є значним досягненням у розвитку світової політичної науки, через те, що справилася з прогалинами інституціоналізму, який домінував до певного часу як провідне методологічне підґрунтя у політичних дослідженнях. Це зумовлювало те, що сутність цього поняття розмивалася настільки, що воно виходило важко доступним. Про це свідчить наявність близько 250 визначень терміну «політична культура» в західній літературі та наведені тут визначення.

Поставало запитання: а де ж знаходяться межі політичної культури? Як позначилося, є чималий контекст вивчення політичної культури. Вона розглядається:

- як частина загальної культури (В.Матусевич, Л.Нагорна, Г.Патрик, Р.Такер, В.Цимбалістий),

- як психологічний феномен (сукупність орієнтацій на політичні об'єкти) (В.Бебик, С.Вайт, Є.Вятер, С.Гелей, О.Киричук, В.Лісовий, Д.Пол, О.Рудакевич, М.Рутар),

- як частина політичного життя (сукупність норм та стандартів політичної поведінки) (Р.Мухаєв, М.Пірен),

- як властивість соціальної групи, класу (Т.Новічков), т.ін.

Інакше кажучи, певна розмитість даного поняття є й тепер, що спонукає до спроби конкретизувати формулювання поняття «політична культура».

Більшістю учених політична культура все частіше розуміється як нормативно-ціннісна система, яка властива більшості населення.

У «Політології» Р.Мухаєва політична культура визначається так: «це сукупність цінностей, настанов, переконань, орієнтацій та символів, що їх виражають, які є загально прийнятими та служать упорядкуванню політичного досвіду та регулюванню політичної поведінки всіх членів суспільства. Вона включає в себе не тільки політичні ідеали, цінності та настанови, але й чинні норми політичного життя» [31, с.258].

Енциклопедичний словник «Політологія» пропонує наступне формулювання поняття «політична культура» – це «історичний досвід, пам'ять соціальних спільнот та окремих людей в сфері політики, їх орієнтації, навички, що впливають на політичну поведінку» [39, с.264].

Чимало дослідників вважає історичний досвід та пам'ять соціальних спільнот основним у вивченні політичної культури. Останні події в нашій країні – Революція Гідності, війна, антитерористична операція, ще раніше «Помаранчева Революція» у 2004 році, підтверджують цю концепцію. Думається, що концентрування уваги (надуваги) на історичному досвіді та пам'яті соціальних спільнот є виправданим та підтверджується реальними політичними подіями, як наприклад, «Помаранчева Революція» в Україні 2004 року, Революція Гідності 2014-2015 років, опір російській агресії.

1.2. Структура та функції політичної культури особистості.

У залежності від оцінки численними авторами співвідношення понять «політична культура», «політична свідомість» та «політична ідеологія та психологія» в науковій літературі бачення структури політичної культури змінюється. Політична культура є поняттям, ширшим від поняття політичної свідомості, через те, що політична культура включає в себе політичну діяльність, позасвідомі архетипи поведінки. Не всі складники свідомості

уходять до складу політичної культури, а тільки ті, які відображують у собі постійні та повторювані взірці.

На наш погляд, слушним формулюванням є трактування професора І.Поліщука, за яким політична культура – це сукупність типових, відносно сталих знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, орієнтацій, зразків поведінки, символів, яка склалася внаслідок історичного досвіду попередніх генерацій національної (соціальної) спільноти, транлюється від покоління до покоління, але має істотний трансформаційний потенціал та виявляється у діяльності суб'єктів політичного процесу та у функціонуванні політичних інститутів [40].

Дослідник політичної культури М. Кравець доводить, що український вчений В.Липинський більш точно означає поняття політичної культури, ніж Г.Алмонд: «В.Липинський за 25 років до Г.Алмонда у своєму аналізі політичної культури пішов далі, наголосивши на онтологічних, гносеологічних засадах політичної культури. У своїй праці Г. Алмонд зазначає: «Регіональна класифікація ґрунтується не на властивостях політичних систем». В. Липинський доводить те саме, підкреслюючи, що «...політична культура одної нації не може бути механічно перейнята нацією іншою... Бо в континентальних демократичних республіках промисловець належить до зовсім іншого типу, ніж в Англії» [25, с. 216]. Система доведення окресленої тези в обох учених практично ідентична, різниця лише в тому, що український учений зробив це набагато раніше і на значно меншому соціально-політичному матеріалі. Визначення політичної культури, що його запропонував науковець, – не що інше, як узагальнене поняття сукупності тогочасних термінів, адекватних сутнісному змісту політичної культури першої чверті ХХ століття. Саме в такому контексті погляди В. Липинського і Г. Алмонда на поняття політичної культури збігаються» [23].

Виходячи з вищенаведених підходів до визначення структури політичної культури, можна дійти висновку, що вона є складним утворенням, яке характеризується глибокою змістовністю і багатоелементністю. Проте у

контексті визначеного предмету дослідження, потрібно знайти такий методологічний підхід, який найбільшою мірою відображав би всі її особливості й відповідав поставленим дослідницьким завданням.

Аналіз вищенаведених наукових досліджень дає підстави стверджувати, що така сукупність політичних цінностей, орієнтацій і установок окремих членів політичної системи щодо даної системи, її елементів і власної ролі в системі, що формуються в процесі специфічної політичної соціалізації визначає політичну поведінку особистості.

На наш погляд, враховуючи зазначене, політична культура особистості визначається як сукупність політичних цінностей, зразків і норм поведінки, що діють у межі певної політичної системи і визначають взаємодію, характер, способи існування особистостей у політичному процесі, політичних інститутах і політичних спільнотах.

У політичній психології проблема особистості як суб'єкта політичної діяльності полягає у визначенні можливості і міри її впливу на політичну владу, на розвиток суспільного життя. Особистість — соціальна істота, суб'єкт пізнання, активний діяч суспільного розвитку [26, с. 156]. Щоб політична суб'єктність особистості була дійсною і сталою, повинні бути виконані певні умови. У головному їх можна звести до політичних знань, що відповідають мотивам політичної поведінки і діяльності, а також до створюваних і визначених державою і суспільством можливостям і умовам дії особистості в політичній сфері. Особистість повинна усвідомлювати – хоча б в загальному – основні закономірності розвитку політичного життя, прийняті в суспільстві правила і норми участі в політиці, а також свої (особистісні, групові і т.д.) політичні потреби. У зв'язку з цим мова йде про політичну культуру як про здатність особистості усвідомлювати для себе сутність політичних проблеми (загальних і конкретних, актуальних для даного періоду); вміння особистості виконувати основні форми участі в політичному житті з метою здійснення впливу на вирішення соціально-політичних проблем.

Політична культура аналізується як ментальна частина політичної системи, якісний стан діяльності інститутів політичної системи, сукупність політичних цінностей і норм, зразків поведінки.

Державно-управлінський аналіз передбачає включення в структуру політичної культури особистості п'яти компонентів (табл.1.1)

Таблиця 1.1. Компоненти політичної культури особистості

Назва	Характеристика
Когнітивний	Характеризується знанням і розумінням особистістю: - політичних проблем суспільства; - структури, функцій і діяльності соціально-політичних інститутів; - механізмів політичної влади, прийняття політичних рішень і їх реалізації; - власного місця у політичній системі суспільства.
Мотиваційний	Включає політичні потреби та інтереси, потребу в політичній участі, фактори, які спонукають до актів політичної поведінки, політичної діяльності.
Емоційно-психологічний	Емоції і почуття, що виникають у зв'язку з участю особистості у політичних процесах. Це – потреба соціальної справедливості, нетерпимість до соціального і національного гноблення, почуття патріотизму (любов до батьківщини, ненависть до її ворогів), емоційне піднесення з приводу політичних перемог або, навпаки, болючі переживання в зв'язку з поразкою.
Ціннісно-орієнтаційний	Політичні орієнтири і цінності можуть структурувати політичну культуру з урахуванням їх різного значення і ролі для формування політичної діяльності людини.
Поведінковий	Політична культура проявляється (і формується) в конкретних вчинках особистості, пов'язаних з політичними відносинами. Конкретні дії суб'єкта свідчать про наявність (або відсутність) їх у нього, чи про певний ступінь розвитку політичної культури

Примітка. Систематизовано автором на основі джерела [30].

Всі компоненти політичної культури більш-менш незалежні і в той же час взаємопов'язані, тісно переплітаються, утворюючи специфічну цілісність. Характер політичних знань і уявлень, цінностей і переконань, мотивів, потреб і інтересів, емоцій і почуттів, зразків поведінки, що переважають,

розкривають зміст політичної культури, властивої даному соціальному суб'єкту.

Для розуміння важливості і ролі політичної культури потрібно зважати на специфічну діалектику культури, яка полягає у суперечливій спільності творчості (вироблення нового) і стереотипності (збереженні досягнутого). Невідповідності цих двох площин культури погрожують помітними недоліками: викривленням культурного процесу, замахами відокремити оновлення від його історичних основ чи, навпаки, відношенням до будь-якої новації як антикультури.

Є ґрунтовні підстави для спільності і взаємодії політики та культури: і та й інша творять в якості мірила володіння, панування. Культура слугує способом володарювання людей над природою, політика виявляє владу людей над суспільними відносинами, іншими людьми. Культура діє на засоби здійснення влади, але одночасно сам розвиток культури у великій мірі залежить від політики.

Політична культура особистості є зв'язком між спільною дією людини і політичної влади. Вона служить для притягнення людей до політичної діяльності, до політичної системи в цілому. У сучасному розумінні політична культура особистості являє собою два начала: духовне (ідеологічне) і практичне (діяльне). Спроможність тієї або іншої якості стати частиною політичної культури особистості позначається у першу чергу його важливістю для практичної політичної діяльності.

Отже, політична культура особистості – це певний складовий елемент загальнонаціональної культури. Це насамперед такий засіб функціонування особи у галузі політичних взаємин, який показує досягнутий рівень політичної активності та політичної зрілості суб'єкта. Він містить різноманітні складові й рівні: культуру зв'язку суб'єкта з реалізацією політичної влади; культуру виборчого процесу; культуру формування політичних і громадсько-політичних інституцій; культуру політичної

поведінки особистості; культуру політичної свідомості й спілкування та інші, інакше кажучи, впливає на всю галузь політичного життя суспільства.

До структурних компонентів політичної культури особистості, як визначається в посібнику з політології, треба віднести елементи політичної свідомості, світогляду, уявлень, установок, ціннісних орієнтацій, політичну участь, поведінковий аспект. У складній структурі політичної культури особистості можна умовно вирізнити два основних компоненти (див. рис. 1.1): культуру політичної свідомості та культуру політичної поведінки [38, с. 127].

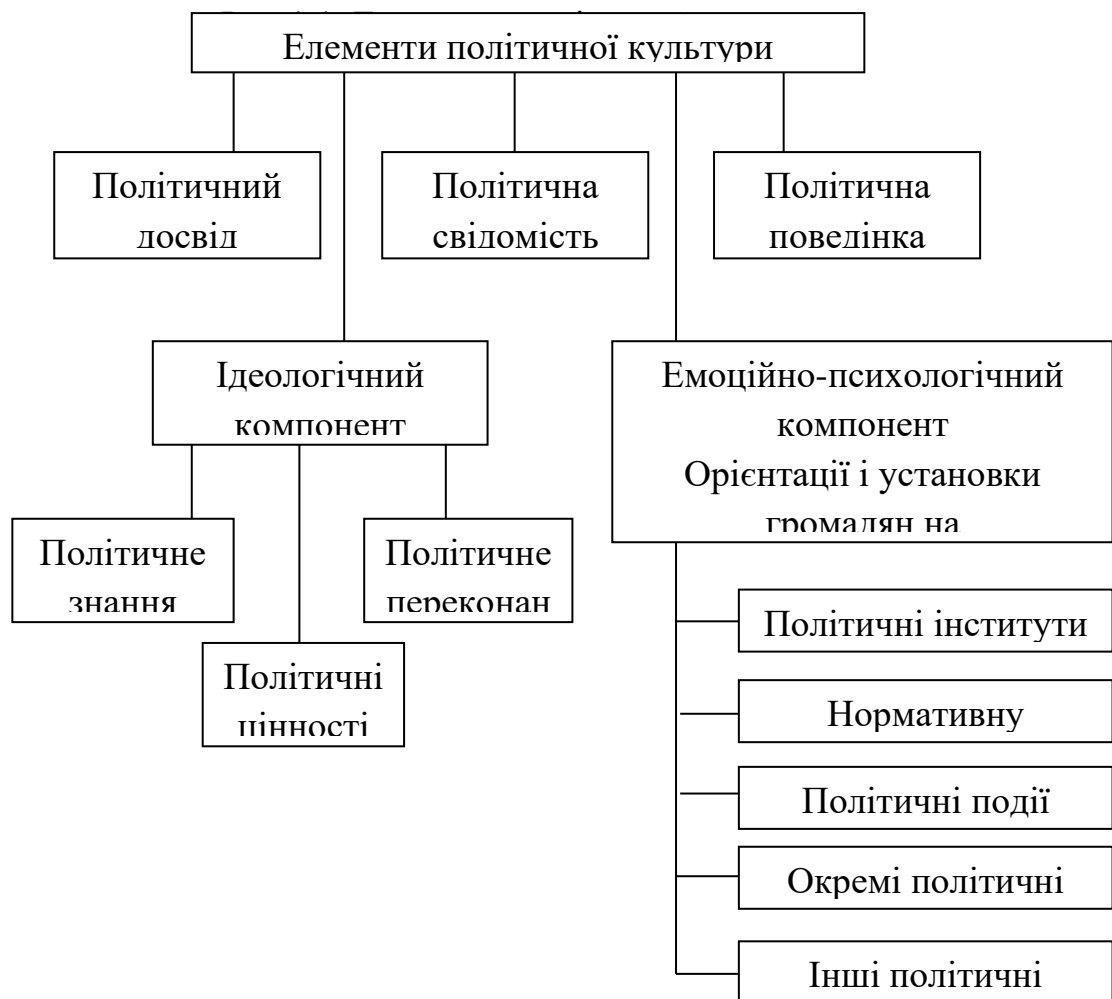

Рисунок 1.1 – Елементи політичної культури

Культура політичної свідомості являє собою типовий для тієї або іншої соціальної спільноти комплекс політичних уявлень, цінностей, переконань, традицій, установок та орієнтацій, які включені в політичну діяльність.

Політичні уявлення – це образи політичних об'єктів, які формуються свідомістю людини як безпосередньо на підставі індивідуального досвіду, так і за допомогою соціального спілкування та виховання.

Вони можуть ґрунтуватися на об'єктивному політичному знанні або існувати у вигляді політичних почуттів і настроїв, можуть бути справжніми або помилковими. Політичні переконання за своєю сутністю є усвідомленими потребами особи, що спонукають її до певних дій у царині політики. Важливу роль у формуванні політичних переконань відіграють політичні цінності – моральні принципи, норми і ідеали політичного життя, що мають значення для окремих індивідів та соціальних груп. Стійкість політичній свідомості надають політичні традиції – нормативні зразки політичної поведінки, які історично склалися, передаються з генерації в генерацію та зберігаються протягом тривалого часу. Політичні традиції можуть бути старими і новими, національними та світовими, динамічними і статичними, з високою та слабкою стійкістю. Кожен тип традицій має свій сильний та слабкий бік. Перевага старих традицій у їх спроможності стримувати швидкі зміни, слабкість – у схильності перед минулим досвідом, у запереченні нових підходів. Нові традиції в одних випадках відбивають високий динамізм культури, а в інших – дають можливість відмови від них під тягарем обставин.

Переведення політичних уявлень, переконань, цінностей та традицій у площину їх практичної реалізації здійснюється за посередництвом політичних установок і орієнтацій. Політичні установки характеризують схильність суб'єкта до певних форм активності в певних ситуаціях. Окремим видом політичних установок є політичні орієнтації. Політичні орієнтації – це установки, які ґрунтуються на системному уявленні об'єкта про цілі, план та засоби здійснення політичних дій, які він має виконати або вже виконує [38, с.130].

Політична діяльність – це категорія, яка характеризує активність політичних інститутів. Індивід настільки може займатися політичною

діяльністю, настільки він є включеним у структуру того або іншого політичного інституту. Культура політичної діяльності проявляється у традиціях і стереотипах ухвалення та реалізації політичних рішень, політичного управління та адміністрування, сприйняття та розв'язання соціально-політичних конфліктів [38, с.133].

Разом з тим політична культура особистості містить у собі не всю політичну свідомість і політичну поведінку, а тільки те стале, типове, що властиве політичному життю суспільства, політичній свідомості і поведінці більшості населення, те, що стало звичкою, стало типовим і притаманним для цієї соціальної спільноти. Політичний досвід є підґрунтям розвитку політичної культури. Він фіксує історію піднесення політичних взаємин у різноманітних формах: історичних, літературних, наукових пам'яток, політичних традиціях, звичаях. Цей досвід в більшій або меншій мірі засвоюється людьми в процесі їх політичної соціалізації. На підґрунті історичного досвіду багатьох поколінь виникає політична свідомість людей, соціальна пам'ять суспільства, приймаються політичні орієнтири і взірці політичної поведінки.

Політична свідомість – це система політичних знань, цінностей та ідейно-політичних переконань, на основі яких виробляються стійкі і значимі політичні орієнтації і установки людей по відношенню до політичної системи та їх місця в даній системі [45].

У політичній свідомості можна виокремити дві складові: ідеологічна і емоційно-психологічна. Ідеологічна містить у собі політичні знання, політичні вартості, стосунки та політичні переконання. Політичні знання – це знання людини про політику, про політичний лад, про різні переконання, а ще про ті інститути і процеси, за сприянням яких відбувається участь громадян в політичному житті суспільства. Політичні вартості – це етичні і нормативні поняття про політичне життя, про політичну мету, на здійснення якої націлена політична діяльність. Політичними вартостями є законність і порядок, стабільність системи, соціальна справедливість тощо.

Політичні переконання утворюються на основі політичних знань і вартостей як сукупність бачень, що визначають політичний взірць особистості.

З урахуванням можливостей політичної системи у людей створюються політичні орієнтації та установки, які в сумі складають новий компонент політичної свідомості – емоційно-психологічний. Ці орієнтації і установки спрямовані на форми участі громадян в політичному житті суспільства. Сюди ще входять ставлення до певних політичних постатей (політичні рейтинги) і ставлення особистості до самої себе як учасника політичних процесів. На основі своїх бачень про політичне життя людина створює орієнтацію на чіткі спрямування політичної поведінки.

Політична поведінка – це практична взаємодія людини з політичним середовищем, яка виражається в тій чи іншій формі політичної участі. Вона обумовлена, з одного боку, політичною свідомістю, а з другого – рівнем політичного розвитку суспільства в цілому. Політична поведінка людини проявляється в її політичній діяльності і в підсумку виявляє рівень її політичної культури на практиці [45].

Політичну культуру складають:

1. Концепції, теорії, інформація.
2. Осмислення, реакція, вивчення, аналіз.
3. Переконання (віра), системи, рівні переконань.
4. Діяльнісна поведінка індивіда.

На рис.1.2 показана створена нами схема структури політичної культури, що складається з буденно-практичного рівня, який включає емоції, почуття, сприйняття, громадську думку. І теоретичного рівня – ідеї, концепції, гіпотези, ідеології. Все це утворює політичну дію, політичний досвід. У цій схемі, на наш погляд, показано найбільш повно всі частини, складники структури політичної культури.

Отже, підсумовуємо, політична культура – це система стійких уявлень, орієнтацій, цінностей, переконань, позицій, поглядів, зразків поведінки у

сфері взаємовідносин влади і народу, які так чи інакше проявляються у діяльності суб'єктів політичного процесу.

Рисунок 1.2 – Схема структури політичної культури

Примітка. Систематизовано автором

Вона складається історично, є відносно стійкою, втілює у собі досвід попередніх поколінь. У ній закріплюються ставлення людей певної країни до політичної системи і окремих її елементів, до політичного процесу, а також до самих себе й своєї ролі в цьому процесі. Політична культура особистості – це невід’ємна складова частина загальнонаціональної культури. Це передусім такий спосіб діяльності соціальної спільноти, особи у сфері політичних відносин, який відображає досягнутий рівень політичної активності та політичної зрілості суб'єктів.

РОЗДІЛ 2.

СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ І ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЇЇ ФОРМУВАННЯ

2.1. Становлення політичної культури особистості в Україні

У незалежній Україні розв'язання завдань державотворення значною мірою залежить від рівня політичної культури різних верств населення, суспільства загалом. За цих умов першорядного значення набуває формування політичної свідомості людини, набуття нею досвіду й навичок політичної поведінки, політична соціалізація (насамперед, молодого людиною), поступове долання існуючої фрагментарної політичної культури, елементів патріархальної та підданської політичної культури і становлення на цьому ґрунті активістської, громадянської, демократичної політичної культури особистості. Демократична політична культура, як зазначає А. Карнаух, відзначається толерантним ставленням до різних політичних поглядів та існуванням опозиції, де найважливішою цінністю є громадянські права і свободи [19].

Демократична політична культура – це культура громадянського суспільства. Саме у межах громадянського суспільства відбувається організація плюралізму, тобто поєднання та врахування інтересів найрізноманітніших соціальних і політичних сил. Тільки в розвинутому громадянському суспільстві може сформуватися культура, що відповідає демократичному режиму. Деякі дослідники вважають мобілізацію громадянського суспільства безпосередньою причиною розпаду авторитарного політичного режиму. Дуже рідко зміна політичного режиму здійснюється завдяки зусиллям членів громадянського суспільства, але, безперечно, у подальшому процесі демократизації ступінь розвитку

громадянського суспільства відіграє важливу роль, а стабільність демократії багато в чому залежить від того, в якій мірі політичні інститути відображають потреби громадянського суспільства, своєчасно реагують на процеси, що відбуваються в ньому [49].

Тільки в розвиненому громадянському суспільстві може сформуватися культура, що відповідає демократичному ладу. Сприяти цьому має держава задля суспільної стабільності. Але джерелом, суб'єктом конституційності має бути не держава, як бюрократична система, а її контрагент, – народ, – громадянська спільнота.

Передумовами, суттєвими ознаками громадянського суспільства є:

- ринкова економіка з властивою їй багатомірністю форм власності та відкритою конкуренцією;
- структурованість суспільства, виокремленість у ньому різних груп і верств, відповідна множинність незалежних політичних сил і партій, не директивно формована громадська думка;
- вільна особистість із розвиненим почуттям власної гідності [12, с.186].

Громадянське суспільство – це відокремлена від держави структура суспільства, площина приватного, реального життя, автономна сфера суспільного буття, яка не підлягає прямому контролю й регламентуванню з боку влади, сфера безпосередніх і розмаїтих інтересів, їх вираження й здійснення на відміну від держави – діяльності умовної і формальної. Це форма спілкування людей як приватних осіб, поведінка яких регулюється безпосередньо самими ж людьми, невідчужено, перш за все, через норми моралі.

Існують такі інститути громадянського суспільства:

- громадські організації та рухи, політичні партії, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади;
- незалежні засоби масової інформації, що формулюють і оприлюднюють громадську думку; громадська думка як соціальний інститут;

– вибори та референдуми (у певному аспекті), коли вони служать засобом формування і виявлення громадської думки та захисту групових інтересів;

– розподільчо-регулятивні інститути сучасної держави загального добробуту;

– залежні від громадськості елементи судової та правоохоронної системи (суди присяжних тощо) [12, с. 186].

За даними опитування Центра Разумкова у 2017 р. 46% громадян України вважають, що в разі, якщо люди мають спільні цілі і хочуть їх досягти, то слід створити громадську організацію або приєднатися до вже існуючої. 17% вважають, що краще діяти спільно неформально (не реєструючи цю діяльність і не створюючи організації). 4% - діяти індивідуально. Разом з тим, як зображено на рис. 2.1, готовність об'єднуватися з іншими у громадські організації для захисту своїх прав і інтересів висловлюють менша частка респондентів – 31%, а 50% до цього не готові (19% - не визначилися). При цьому, частіше готові до цього більш освічені і заможні громадяни. У селах частка неготових становить 56% [36, с. 12].

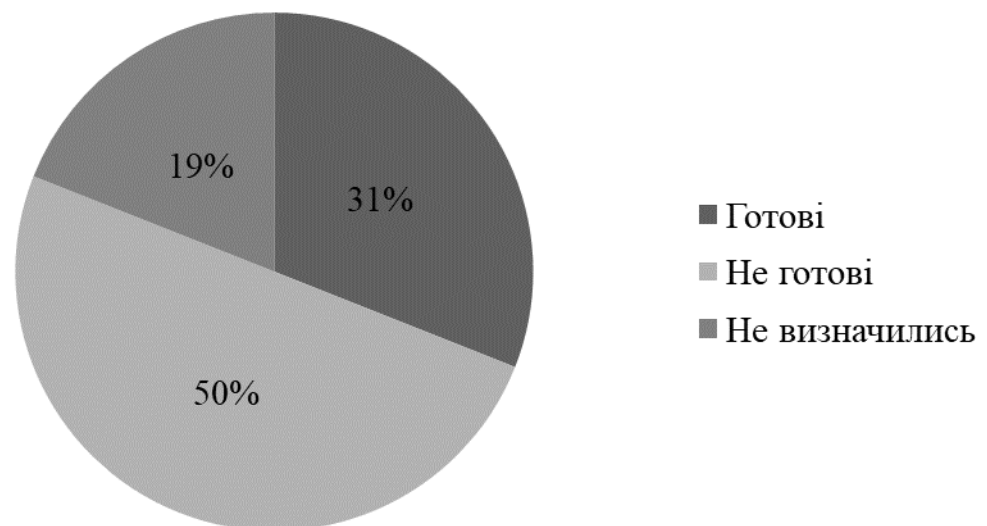

Рисунок 2.1 – Готовність об'єднуватися у громадські організації для захисту своїх прав і інтересів

Примітка. Складено автором

Низьким є рівень використання громадянами України різних форм доведення власних поглядів, інтересів до органів влади. Так, абсолютна більшість (96%) респондентів не зверталися до органів влади з пропозиціями щодо удосконалення роботи владної системи ні від колективів, ні самотійно.

Так само, 92% громадян ніколи не зверталися до депутата Верховної Ради України (зверталися – 8%). Водночас, 37% респондентів повідомили, що відвідували чи бачили особисто заходи за участю депутатів Верховної Ради, які відбувалися у їх місті (селі), 15% з них відвідували особистий прийом громадян [36, с. 12].

90% респондентів ніколи не брали участі у громадських слуханнях чи громадських радах при органах влади (брали – 10%). 81% громадян ніколи не брали участі в роботі виборчих комісій (брали – 18% респондентів, частіше – жителі середніх, малих міст та смт (24%) та громадяни з вищою освітою (27%). 82% опитаних за останні 15 років не брали участі в роботі профспілок (брали – 18%, частіше – громадяни з вищою освітою (25%)). 75% протягом останнього року не зверталися із зверненнями щодо особистих справ до місцевих державних адміністрацій. Серед тих, хто звертався, рівні частки (по 12%), відповідно, отримали і не отримали допомогу. При цьому, більш заможні громадяни зверталися частіше (34%) і частіше отримували допомогу (19%) [36, с. 12].

Відповіді на питання щодо можливих дій громадянина в разі розгляду Парламентом несправедливого законопроекту розділилися (рис. 2.2). Так, до активних дій (намагатися переконати людей у несправедливості рішення влади, звернення до влади, мітингу) вдалися б 27% опитаних, 28% не вдалися би до жодних дій, 22% взагалі байдужі і не стежать за тим, які законопроекти розглядає Верховна Рада, 23% - не змогли відповісти [36, с.12].

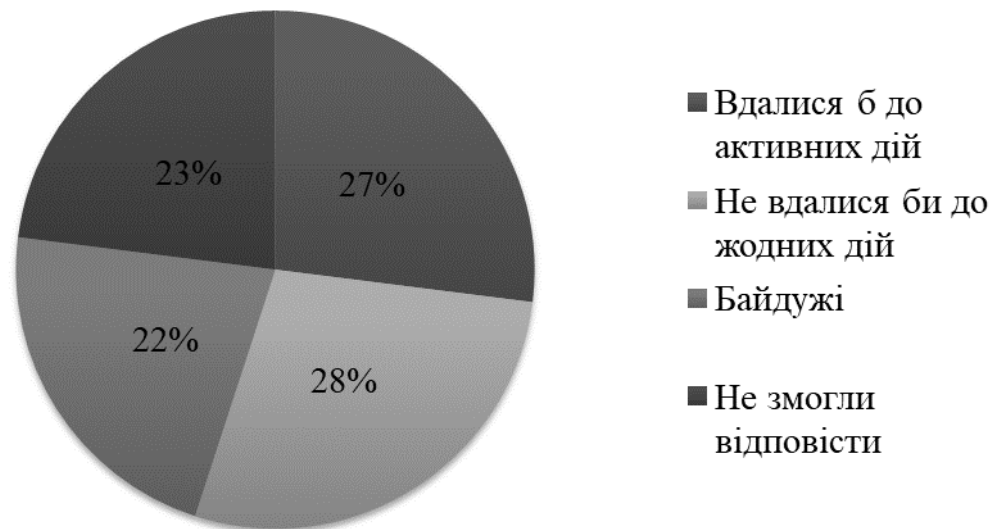

Рисунок 2.2 – Дії громадян в разі несправедливого рішення влади

Примітка. Складено автором

Таким чином, дещо більше $\frac{1}{4}$ громадян висловили готовність активно заявити про свою позицію у разі незгоди з рішенням парламенту, інші – зайняли би пасивну позицію. Структурно громадянське суспільство є підсистемою суспільства як цілого. Як підструктура суспільної системи громадянське суспільство, у свою чергу, має складну внутрішню структуру, до якої входять компоненти інституційного плану і певний тип культури [12, с. 187].

В аспекті культури згадана раніше підсистема суспільства може називатись громадянським суспільством лише за умови, якщо в ній не тільки наявна певна кількість (мережа) добровільних асоціацій та інших громадських інституцій, але й панують цінності громадянської культури, спілкування відбувається на засадах довіри й толерантності. Тобто громадянське суспільство – це не лише сфера, але й тип взаємодії, певна модель соціальної організації, з притаманними їй якісними характеристиками, а саме:

- суб'єктами взаємодії в громадянському суспільстві є вільні та рівні індивіди, які вірять у свою здатність вирішувати малі й великі справи в суспільстві;

- їм не чужі суспільні проблеми і вони зорієнтовані на громадські справи;

- індивідуалізм та конкурентність у їхній діяльності поєднуються з відносинами взаємної довіри та співробітництва, здатністю йти на компроміси, поміркованістю і толерантністю.

Громадянська культура є культурою участі й підтримки з прихильним ставленням громадянина до політичної системи, збереженням необхідного для стабільного розвитку демократії балансу між активністю і пасивністю громадян. Така культура не може сформуватися без наявності значного числа власників, які ні від кого не залежать матеріально, так само, як і без правової захищеності індивідів.

Громадянське (цивільне) суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності.

У царині громадянського суспільства відбувається реальне функціонування власності. Але сила власності може бути дієвою тільки за умови її законодавчої підтримки, яка разом із судом та поліцією покликана гарантувати дотримання загальних інтересів цього суспільного ладу в умовах стихії приватних інтересів [12, с. 188].

Перехід до демократичної політичної культури передбачає налагодження постійного зворотного зв'язку в системі «політика – громадська думка». Громадська думка – це історично зумовлений, динамічний стан масової свідомості великих груп людей, який своїм змістом віддзеркалює співвідношення соціальних сил, що фактично діють у суспільстві. У демократично розвиненому суспільстві громадська думка набуває значення потужного важеля політичного балансу, стану досягнення політичної рівноваги [37, с. 84].

Розвинуті демократичні країни приділяють велику увагу отриманню достовірної інформації про думки і настрої людей, їх реакції на певні політичні події. Особливе значення громадська думка набуває в процесі вироблення політичних і економічних рішень, які суттєво торкаються інтересів великих груп населення. В демократичному суспільстві довіра до влади безпосередньо визначається її здатністю до реального діалогу із суспільною думкою і його основним джерелом – громадянським суспільством [49].

У нашій країні перехідний процес від тоталітарного режиму до демократії супроводжується об'єктивними обставинами розвитку державотворчих процесів. Дослідники Дж. Сакс і О. Пивоварський виявили, що «Україна переживає не одну, а цілих три трансформації: перехід від диктатури до демократії, від колонії до самостійної нації та від економічного занепаду до оздоровлення і зростання. Небагатьом країнам в історії людства довелося розв'язувати ці три проблеми водночас» [42, с. 12].

Таким чином, громадянська політична культура особистості є культурою участі й підтримки з прихильним ставленням громадянина до політичної системи, збереженням необхідного для стабільного розвитку демократії балансу між активністю і пасивністю громадянина. Така культура не може сформуватися без наявності значного числа власників, які ні від кого не залежать матеріально, так само, як і без правової захищеності індивідів.

Тільки в розвиненому громадянському суспільстві може сформуватися політична культура, що відповідає демократичному ладу. Сприяти цьому має держава задля суспільної стабільності. Але джерелом, суб'єктом конституційності має бути не держава, як бюрократична система, а її контрагент, – народ, – громадянська спільнота.

2.2. Національна ідея та національна свідомість як підґрунтя формування політичної культури особистості.

Іншим механізмом формування національної свідомості виступає національна ідея. Вона покликана відігравати найважливішу роль у створенні системи національного виховання.

Національна ідея – це духовна першооснова, джерело національного виховання та особистісного розвитку людини; соціально-психологічний механізм інтеграції соціальних груп, етносів релігійних конфесій, партій, рухів; джерело суспільного поступу того чи іншого етносу, державотворчої енергії; механізм гармонізації життєдіяльності народів, що населяють певний ландшафтно-кліматичний простір і мають спільну історико-політичну долю, орієнтацію на майбутнє [33, с. 259].

Як відомо, національна ідея як поняття з'явилося у XVIII-XIX століттях з появою і формуванням національних держав, які почали свій власний розвиток і становлення.

Національна ідея в сучасних умовах постає водночас і як результат переосмислення життєвих вартостей у посттоталітарному етнополітичному просторі України, і як проект майбутнього розвитку нації.

Ґрунтуючись на національних та етнічних домінантах, національна ідея ввібрала настанови на згуртування у вирішенні таких проблем:

- гармонійний зв'язок із природою, землею, приватна власність на землю та родинний принцип її успадкування;
- найвища цінність – Україна – як спільна батьківщина всіх громадян, що проживають на її території;
- соборність, збереження наявних кордонів і захист територіальної цілісності держави;
- юридична рівність громадян України;

- духовна та культурна цілісність і самобутність, що є важливим чинником самоствердження та консолідації нації;
- самодостатня особистість, національна символіка, патріотично зорієнтована діяльність як спосіб самовираження особи;
- культурна, психологічна і політична терпимість до прогресивних надбань інших етносів, націй.

Національна ідея згідно з демократичними світовими традиціями повинна ідеологічно обґрунтовувати розвиток держави і народів у ній, застерігати від національного знеособлення її етносів, визначати їхній характер і перспективу розвитку саме в Українській державі. У цьому плані існує надзвичайно багато проблем, які потребують вирішення [33, с. 355-356].

Національна ідея повинна працювати на формування демократичного мислення. Але для цього вона потребує розвитку та оновлення, вона не може бути «вчорашньою», вона завжди зорієнтована на майбутнє, завжди історична, бо випереджає час.

Вона є результатом політичної творчості еліти. Якщо національна ідея не збагачується новим змістом, то і політична поведінка позбавлена внутрішнього стрижня [33, с. 357].

Складовими демократичної політичної культури є сформовані у процесі життєдіяльності багатьох поколінь політичні традиції, практики, ідеї, концепції, переконання про взаємовідносини між різними елементами системи. Те, що демократична політична культура вбирає в себе певні вподобання та настанови людей щодо демократії загалом, дає можливість розглядати її як частину загальної культури, яка є певною системою досвіду попередніх поколінь, що допомагає відтворенню соціуму.

Сьогодні політична культура в Україні формується і розвивається на підставі осмислення наших реалій та під впливом діяльності численних політичних партій. Зауважимо, що останнє не стільки є досягненням, скільки свідченням слабкості розвитку політичного процесу в Україні. Нині майже не

існує країн, де б існувала така кількість партій, що майже не відрізняються одна від одної не те що назвами, а й політичними платформами. Так, партії відображають інтереси певних груп, діячів, але аж ніяк не суспільні інтереси. Деякі науковці вбачають у цьому інерцію формування соціального середовища посткомуністичної України, коли демократія фактично удержавлюється [13, с.4].

Як зауважує О. Рудакевич, основними чинниками, що сприяють формуванню власної політичної культури, є такі:

- лібералізація і демократизація суспільних відносин, внаслідок чого створюються умови для політичної творчості еліти і широких верств населення;

- пропаганда знань про історичний досвід українського та інших народів і про сучасні досягнення світового співтовариства;

- підтримка різноманітних ініціатив, новацій, експериментів, вивчення і поширення вітчизняного політичного досвіду;

- залучення науковців до розробки політичних технологій і програм;

- поширення джерельної бази формування новітньої політичної культури і створення умов для прояву позитивних тенденцій у політичному житті;

- законодавче закріплення продуктивних політичних ідей, норм, інституцій та розробка системи заходів їх повсюдного використання [41, с. 29].

У сучасних умовах можна виокремити наступні шляхи в розвитку політичної культури:

1. Для правильного сприйняття громадянами суспільного прогресу, створення наукових уявлень про політику потрібен високий культурний і освітній рівень країни, потрібне також підвищення життєвого рівня громадян, не обтяжених тоталітарною ідеологією. Політична культура не обмежується лише сферою політичних відносин. Вона пов'язана з усіма аспектами духовного життя суспільства: наукою, освітою, літературою,

мистецтвом. Як своєрідне соціальне явище політична культура є складовою духовної культури, що надає останній світоглядну орієнтацію. Ось чому незадовільний стан розвитку загальної культури, занедбаність пам'яток історії, сільських шкіл, клубів, музеїв, бібліотек, низька заробітна плата працівників культури та освіти негативно впливають на формування і політичної культури. Для того, щоб змінити ситуацію, потрібно підвищити статус вчителів, викладачів, робітників культурної сфери, законодавчо врегулювати питання позабюджетного фінансування закладів освіти і науки, в умовах обмежених ресурсів впровадити публічно-приватне партнерство в цій сфері.

2. Одночасно з розвитком об'єктивної та незалежної політичної науки треба активізувати участь політологів у державно-експертній роботі, засобах масової інформації, у створенні єдиної системи політичного знання для всіх верств населення. Як відомо, роль засобів масової інформації в сучасному світі надзвичайно велика, адже недаремно мас-медіа називають четвертою владою. Вони не просто інформують населення про процеси, що відбуваються у країні й світі, а й пропагують певні ідеї, погляди, вчення, політичні програми, впливають (прямо чи опосередковано) на суспільну думку. За допомогою об'єктивного розгляду політичних подій засоби масової інформації формують політично компетентних громадян, які можуть правильно орієнтуватися у складних суперечливих політичних процесах, приймати відповідальні рішення.

3. Великою проблемою є створення умов для набуття громадянами політичних знань. В Україні формування цілісної системи політичної науки і освіти, що спирається на багатовікові традиції вітчизняної політичної думки, розпочалося разом із здобуттям державної самостійності й початком реформування суспільства на принципах демократії та цивілізованості. На початковій стадії становлення цієї системи найсерйознішою проблемою було подолання серед широкого загалу і в структурах державної влади упередженого, негативного ставлення до самої ідеї запровадження зазначеної

системи. Ця проблема була пов'язана з існуванням стереотипів на кшталт кваліфікування певної частини гуманітарної інтелігенції як політично небезпечної, ототожнення політичної науки з попередньою заідеологізованою, заформалізованою, задогматизованою системою політичної освіти під патронатом однієї партії. За цих об'єктивно несприятливих умов, перешкод суб'єктивного характеру в Україні все ж сформувалась упродовж перших п'яти років державної самостійності розгалужена інфраструктура політичної науки і освіти. Політологію вивчають нині в усіх вищих закладах освіти України та в середніх спеціальних навчальних закладах [37, с. 114].

4. На розвиток політичної культури впливає також стан історичного знання. Це дуже важливий аспект уявлень людини про суспільство. Об'єктивні історичні дослідження, без ідеологічної догматики, звільняють людей від стереотипного оцінювання інших народів і держав. Історія є надійним ґрунтом для пізнання перспектив розвитку суспільства, сприяє зміцненню почуття єдності світової цивілізації. Можна цілком погодитися з думкою Б. Цимбалістого, що «політична культура, як кожна культура, – це делікатний цвіт попереднього розвитку. Вона в'яне і вмирає, коли суспільство регресує до примітивного способу життя, коли обставини несприятливі» [47, с. 89].

5. Необхідною гранню виховання в нашому суспільстві політичної культури є утвердження в суспільстві поваги до права і правопорядку, подолання правового нігілізму. До того ж, як з боку громадян, так і з боку влади у справжній, а не декларованій правовій державі панує культ права. Політично розвинене суспільство розуміє, що міцний соціальний порядок важливіший від політичних амбіцій.

Отже, демократичну політичну культуру можна сформувати шляхом перетворення суспільства на справді демократичне, яке надає можливість кожному громадянину вільно брати участь у політичному житті, створює

належні умови для розвитку культури та освіти, дбає про духовний і моральний стан населення.

При визначенні суті національної самосвідомості та з'ясуванні її природи чималу вагомість має вирішення питання структурування і розгляду функціональних взаємин серед структурних частин цього поняття. Реалізація структурно-функціонального аналізу національної самосвідомості дозволить зафіксувати її як неподільне поняття у цілім різноманітті виявів структурних частин, а ще установити значення зазначеного поняття в націє- і державотворенні [18, с. 245]. Вияв факторів, що діють на становлення і утвердження національної самосвідомості як морального підґрунтя державотворчих процесів є вагомим для суб'єктів державного управління, адже це дає здатність використовувати тотожні форми і способи управлінського впливу на згадані процеси [18, с. 257].

Професор В. Карлова зауважує, що національна самосвідомість включає в себе: етнічну свідомість, відношення до інших етносів; усвідомлення національних цінностей, мови, території, демократичної культури; усвідомлення соціально-державної спільності; патріотизм [18, с. 267]. На думку іншого дослідника С.Крапівенського, елементами національної самосвідомості є: знання історії свого народу (історична пам'ять), відношення до національних традицій, свят, звичаїв, відношення до мови свого етносу, почуття національної гідності [24, с. 108].

У з'ясуванні структури досліджуваного феномену важливою є точка зору Л. Дробіжевої, яка вважає, що національна самосвідомість як духовне утворення включає в себе: національні автостереотипи (стійкі, досить часто ірраціональні уявлення, оцінки і т.д., пов'язані зі своїм народом); уявлення про територію, культуру, мову, про історичне минуле; а також емоційну складову – відношення до культурних та історичних цінностей свого народу. Найголовнішим компонентом національної самосвідомості, – вважає вчений, є національні інтереси, які стимулюють діяльність людей [14, с. 57].

Структурно, змістовно і функціонально будь-яка соціальна (в тому числі національна) самосвідомість індивіда є складною системою, що включає величезну кількість елементів та їх зв'язків. У своєму історичному розвитку вона проходить довгий шлях самовдосконалення від елементарних уявлень, стереотипів і норм до високорозвиненої цілісної системи переконань та ціннісних орієнтирів. Основний зміст структурних елементів національної самосвідомості зумовлюється тими функціями, які вона виконує у суспільному житті

Професор В. Карлова підкреслює, що завдяки пізнавальній функції національної самосвідомості відбувається національна самоідентифікація – усвідомлення нацією самої себе, своєї реальності, усвідомлення своєї відмінності від інших («ми» – «вони») на основі певних знань, уявлень. У визначенні нацією своїх ідеалів, національної ідеї, національно-державницької ідеології, яка слугує для національної самосвідомості програмою досягнення визначеної мети, полягає функція національного самовизначення [18, с. 273]. Здійснюючи інтегративну функцію, національна самосвідомість впливає на специфіку внутрішньо-національних, міжнетнічних зв'язків, визначає характер міжнетнічної взаємодії й інтеграції. Необхідність оберігати національні цінності від девальвації, зникнення чи руйнування забезпечує захисна функція національної самосвідомості. У спрямуванні волі нації до досягнення визначеної мети, в тому числі і самовизначенні, а також самозбереженні, підпорядкуванні власної діяльності досягненню поставлених цілей та реалізації механізму регуляції життєдіяльності виявляється сутність регулятивної функції [18, с. 274].

Важливою функцією національної самосвідомості є функція самоконтролю, яка полягає у відповідальності за прийняті національні рішення у сфері міжнаціональних відносин [50, с. 89]. Дослідники виділяють і емоційно-ціннісну функцію зазначеного феномена, що розкривається в її спрямованості на формування ціннісного відношення нації до себе і пов'язаних з цим відповідних емоційних станів (почуттів, настроїв,

переживань) [6, с. 90]. Уможлиблює передачу національних традицій, інших явищ національного життя адаптаційна функція національної самосвідомості. Одночасно з появою національної ідеології виникає ідеологічна функція національної самосвідомості, завдяки якій у громадян створюється відчуття причетності до історичної долі нації, бажання змінювати її. Зазначена функція забезпечує певний ступінь консенсусу по базовим національним цінностям, що сприяє мобілізації нації для вирішення завдань національного поступу, серед яких найголовнішим є забезпечення процесів розбудови власної держави [7, с. 32]. Комунікативна функція національної самосвідомості забезпечує відповідний ступінь згуртованості національної спільноти, визначає способи соціальної взаємодії між її членами і механізми соціалізації індивіда. Разом з тим за її допомогою встановлюється психологічна комунікативна дистанція, що визначає взаємини з іншими національними спільнотами і державами, створюються загально визнані регулятори міжетнічної комунікативної поведінки [18, с. 275].

Здійснений аналіз функцій національної самосвідомості дає уявлення про її роль у життєдіяльності нації і державотворчих процесах, а саме: вона сприяє згуртуванню нації на основі усвідомлених національних цінностей, інтересів, визначених цілей, серед яких особливо слід виділити забезпечення державного суверенітету, соціально-економічного розвитку, збереження національних духовних і матеріальних цінностей; захищає потреби національного розвитку і попереджує можливе ігнорування їх з боку інших націй в умовах взаємної залежності, а також боронить національну гідність від можливих принижень; формує ідеали, цінності, принцип життєдіяльності нації; забезпечує передачу наступним поколінням звичаїв, традицій, цінностей духовної і матеріальної культури, навичок трудової і побутової поведінки; виступаючи як самопізнання, формує певний образ «ми», котрий відрізняє націю від подібних спільнот – «вони», чим сприяє національній самоідентифікації; через систему цінностей та ідеалів забезпечує духовний, ідеологічний фундамент функціонування держави, сприяючи виробленню

ідеології державотворення, перспективних орієнтирів розвитку нації і держави [18, с. 275].

Основні чинники, що формують національну самосвідомість як у генетичному плані, так і в функціонально-структурному, хоча і взаємопов'язані між собою, однак є відносно самостійними сферами. Їх можна умовно поділити на три великі групи: об'єктивні, практично-духовні, ідеальні (див. табл. 2.1.) [20, с. 177].

Таблиця 2.1. Чинники формування національної свідомості (В. Козаков)

Об'єктивні	Практично-духовні	Ідеальні
Спосіб життя народу Геополітичне становище Економічний стан Політичний режим	Етнічні стереотипи Історична пам'ять	Національна ідея

Джерело: [20, с. 177].

До перших належить увесь комплекс суспільно-історичних реалій, які визначають спосіб життя народу. Тут слід зазначити, що відмінність, а в багатьох випадках повна протилежність суб'єктивних умов життя формує і відповідне специфічне бачення цінностей, проблем, ідеалів, завдань, принципів життєдіяльності та інших складових національної самосвідомості. На нашу думку, важко сповідувати одні й ті ж самі ідеали та цінності респектабельним західноєвропейцям та надірваним важкою ношею економічних і соціальних проблем українцям. Тому намагання швидко переорієнтувати національну самосвідомість українців у руслі самосвідомості благополучних західних країн не лише малоефективне, а й згубне. Національна самосвідомість української еліти, зокрема державних службовців, значною мірою визначається її соціальним становищем, однак зв'язок тут не може бути виключно лінійним. Вплив об'єктивних чинників на формування національної свідомості суттєво коригується чинниками духовного характеру. Вони, як уже зазначалося поділяються на практично-

духовні явища національного життя та власне духовні, ідеальні за своєю природою [20, с. 177].

До практично-духовних чинників належать насамперед властиві певному народу етнічні стереотипи (традиції, звичаї, типові риси характеру й поведінки, домінуючі емоції тощо), а також історична пам'ять, усталена символіка, народні святині. Ці явища етнічної культури трансформуються у найстійкіші, а в багатьох випадках – найвпливовіші елементи національної самосвідомості. Втілюючи головні принципи та основний зміст національного духу у видимих конкретних речах і образах, вони породжують миттєвий емоційний відгук серед усіх верств етнічної спільноти, виступають ефективним засобом передачі накопиченого багатьма поколіннями життєвого досвіду, тобто засобом соціалізації, виховання членів даного етносу [20, с. 178].

Виняткова роль серед формування національної самосвідомості належить історичній пам'яті. Вона не лише фіксує кількість подій, а й синтезує, сплітає їх у єдине цілісне мереживо національної історії, де кожен факт, подія займає свою ціннісну нішу. Відбувається своєрідне сортування надбаного досвіду на позитивний, що належить засвоювати і примножувати, і негативний, який слугує застереженням. Історична пам'ять виступає не німим свідком минулого, а живим збудником людської волі й водночас дороговказом, орієнтиром доцільної активності. Німецький мислитель К. Ясперс був правий, стверджуючи, що «минуле не завершене: воно продовжує жити... Воно не лежить перед нами, як залишки того, що було. У минулому криється більше, ніж добуто з нього до цього часу...» [50, с. 266].

Особливе призначення у становленні громадянськості особистості виконує усвідомлення ним належності до української політичної нації, а не тільки уявлення себе жителем держави поза громадянськими обов'язками, правами та позицією. Потрібно бути захисником і творцем у державі, яка надає і захищає права людини на її життєтворчість [33, с. 267].

Отже, становлення громадянської особистості – складний процес, на який впливають об’єктивні і суб’єктивні чинники. До об’єктивних віднесемо: формування особистості та ставлення її до власних прав і обов’язків; усвідомлення особистістю детермінованості загальнолюдських цінностей; панування особистістю національної культури, мови, історії – системи цінностей, закладеної в них; формування національного характеру через родинне виховання, освіту. Суб’єктивні чинники: усвідомлення особистістю розвитку своїх можливостей – здібностей, знань, умінь, навичок; вплив економічного, культурного та духовного стану суспільства тощо.

РОЗДІЛ 3.

ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМКІВ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

3.1. Роль громадянського суспільства у процесі формування політичної культури особистості.

Основною проблемою демократизації політичного життя є формування політичної культури громадян, адже життя сучасного суспільства значною мірою визначається досягнутим рівнем політичної культури, її взаємодії з іншими політичними феноменами, з глобальним світом.

Саме від свідомого вибору й активності більшості громадян залежить врахування у державній політиці інтересів різних груп населення, компетентність і відповідальність правлячої еліти. Політична культура охоплює всю сукупність відносин, які складаються між учасниками політичного процесу сучасного суспільства і є тим фактором, який безпосередньо впливає на його демократичний розвиток [27].

Під час виховання особистості має місце постійний вплив глобального інформаційного середовища. Процес формування політичної культури особистості є подвійним. Не тільки культура діє на свідомість особистості, а і сама особистість своїми вчинками впливає на політичну культуру, певним чином визначаючи її головні характеристики в конкретну історичну фазу. Часто розмірковування про необхідність формування політичної культури особистості проходять без відповідного усвідомлення даного факту та його сьогочасної структури. Як складний багатогранний, динамічний феномен, політична культура об'єднує одразу два аспекти: політику та культуру. Таке об'єднання стає приводом для значних спроб уніфікувати, надати даному явищу певну класифікацію, що зазвичай зумовлює звуження його змісту.

Багатоваріантність політичної культури визначає наявність у суспільстві не однієї першорядної, а багатоманітних культур (субкультур, контркультур), притаманних окремим групам населення. Відповідно політична культура здатна не тільки змінюватися під дією перемін у політичній системі, а й активно впливати на формування сучасних інститутів та елементів даної системи. Таким чином, демократизація як характеристика процесу реалізації державної влади у суспільстві припустима не тільки шляхом насадження «зверху» – відповідно до визначеної партією або урядовим органом ідейної теорії, а й «знизу», інакше кажучи шляхом вироблення соціумом нових суспільних процедур. Причому щораз головніше значення у даному процесі виконає феномен глобалізації – події, яка приводить до більшої відкритості кордонів і взаємопроникнення культур, формування сучасної культури визначеного соціуму шляхом універсалізації окремих поведінкових та культурних взірців.

Демократичний ефект політичної культури позначається на більшості держав світу, які залучені в глобалізаційні процеси, новими засобами спілкування, культурними обмінами. Ступінь даного впливу залежить від рівня відкритості суспільства, політичної волі еліти до запозичення і утвердження у суспільстві частин політичної культури [11].

На розвиток політичної культури максимальний вплив здійснюють країни з високим ступенем економічного піднесення і заможності громадян. Взаємозалежність політичної культури і ступеня цивілізаційного розвитку держави виникає з об'єктивного розподілу країн на багаті й бідні. Отже більшість країн з перехідними суспільствами, до яких належить і Україна, стараються запозичувати і поширювати саме ті цінності, що у перспективі здатні пришвидшити рух країни до заможного життя. Політична культура найліпше встановлюється у тих державах, у яких є демократичні історичні традиції. Історична спадщина є діяльним чинником формування політичної культури, але направленість подібного впливу (прискорення/гальмування) залежить від національних звичаїв. Це встановлений стан, який формується

впродовж десятиліть і навіть століть, а не є таким, що створюється за кілька років. На це звертає увагу Б.Цимбалістий, який підкреслює, що «політична культура – це продукт історичного розвитку та досвіду народу. У випадку України цей досвід був гірким... Для того, щоб зрозуміти політичну культуру українців, треба звернути увагу на джерела впливу, які протягом історичного шляху стимулювали чи спиняли розвиток української політичної культури» [47, с. 58].

Як визначається у словнику: «Політична культура – частина загальної культури, яка формується і виявляється в процесі політичного життя; історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, їх політичної творчості, який відбиває процес опанування суспільством, націями, класами, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин, а також розвиток їх власної сутності і діяльнісних здібностей як суб'єктів політичного життя» [37, с. 263].

Вона є рухливою та неоднорідною діяльністю соціуму, що зближає усі історично сформовані надбання останнього в галузі політики та повсякчасно отримує нові, відповідно до характеру піднесення громадських взаємовідносин. У подібному судженні стає безсумнівним, що політична культура може не тільки мінятися під дією перетворень політичної системи, а й навпаки, спрямовувати вплив на даний лад. Політична культура тлумачиться як явище гнучке і рухливе, що є у будь-якому суспільстві в якості різних альтернативних умовних галузей.

Головною справою громадських об'єднань є забезпечення можливостей громадянам вияву ініціативи (почуття політичної дієздатності), здатності до розуміння політичних питань на суспільну користь. Велике значення тут має набуття громадянами політичної культури, що можливо за умови укорінення в суспільстві демократичних традицій, у тому числі готовності влади діяти демократично й відкрито, її налаштованості на публічне обговорення та компроміс.

У демократичних західноєвропейських державах найбільш поширеними є такі форми співпраці громадськості та влади: інформування громадськості, консультації з громадськістю, громадські дорадчі комітети, круглі столи, опитування громадської думки, фокус-групи, соціальний моніторинг, громадські слухання, громадська просвіта, організація громади, створення громадських коаліцій тощо [12].

З них найчастіше застосовується опитування, яке є відносно пасивною формою вивчення побажань громадян через анкетування. Як правило, таку форму використовують при потребі з'ясувати якість наданих державними (бюджетними) установами послуг чи з метою вивчення доцільності прийняття певного управлінського рішення. Ініціаторами опитування стають переважно місцеві органи влади та інші організації, що опікуються вирішенням даного питання [8, с. 89].

Громадські слухання – зазвичай це офіційне засідання місцевого органу влади щодо проведення певного заходу чи вирішення певної проблеми, що стосується всієї громади, і її вирішення є неминучим. Хоча після Помаранчевої революції ця форма вже практично постає як громадська ініціатива, що дає можливість територіальній громаді впливати на хід важливих для неї справ. Напередодні громадських слухань місцева влада має ознайомитися з міркуваннями громади щодо проблеми, яка стосується її інтересів.

Громадські слухання є ключовим інструментом обговорення рішень, які приймаються місцевою владою. Ініціювати громадські слухання можуть і органи місцевої влади, і представники громади. Всі сторони, які беруть у них участь, мають можливість обмінятися інформацією й тим самим підвищити свою поінформованість. Спільна участь представників громадськості й влади створює атмосферу відповідальності та легітимності рішень влади, посилює соціально-політичну спроможність громадськості [12]. Правовий аспект громадських слухань урегульований Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», статтею 13 якого, власне, й запроваджено цей

інститут: «Територіальна громада має право проводити громадські слухання – зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування» [17]. У законі визначено, що громадські слухання проводяться не рідше одного разу на рік. Тим самим законодавець намагається зробити цей механізм співпраці громадськості та місцевого самоврядування постійно діючим і стабільним. Закон також містить норму, згідно з якою пропозиції, що вносяться за результатами громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду органами місцевого самоврядування [97].

Дорадчі комітети – це групи волонтерів з представників громади, які працюють на постійній основі в режимі проведення засідань і допомагають з'ясувати інтереси громади в тих питаннях, вирішенням яких займається дана організація чи орган місцевої влади. Дорадчі комітети – це одна з найактивніших форм участі громади, яка водночас потребує від учасників – представників громади неабиякої самовідданості громадській справі. Такий орган включає дещо обмежене коло громадян, які спроможні повно й адекватно відобразити думку громади. Дорадчі комітети є надзвичайно ефективними у поєднанні з формою опитування громадської думки. Вони виконують місію своєрідного пілота у вирішенні актуальних проблем громади. Створення дорадчих комітетів ініціюється, як правило, місцевими органами влади, органами місцевого самоврядування або профільними недержавними організаціями [12].

Громадські слухання – найбільш формалізована і структурована форма роботи з громадськістю. Мета громадських слухань – інформування широких кіл громадськості, вільне обговорення різних точок зору на проблеми, ухвалення компромісних, взаємоприйнятних рішень. Громадські слухання передбачають чітке формулювання теми обговорення, обов'язкове поширення попередньої інформації, доступність документованої інформації з

конкретної проблеми, складення підсумкового документа, який відображає згоду учасників і, що особливо важливо, фіксує розбіжності. За результатами слухань зазвичай виробляються рекомендації для владних структур різного рівня [12].

Круглий стіл – менш формалізована процедура, призначена передусім для організації відкритої дискусії. Завдання громадських слухань та зустрічей за круглим столом подібні. Їх відмінності полягають хіба що в масштабах та характері підсумкових документів [12].

І, нарешті, найвагомішою серед форм громадської участі, що передбачають безпосередній вплив громадськості на прийняття рішень, тобто участь на рівні громадського управління, є референдум. Його проведення регламентується Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» [12]

Референдум – захід досить дорогий та надзвичайно формалізований. Він передбачає не зближення позицій сторін і можливість партнерства, а лише пряме підпорядкування меншості більшості. Тому, звертаючись до референдуму, потрібно цілком усвідомлювати, що меншість не завжди не має рацію! Цю форму роботи рекомендуємо використовувати лише в крайньому разі, винятково для розв'язання гострих соціальних суперечностей. Обов'язкові референдуми, ініційовані громадянами, є елементом прямої демократії в поєднанні з представницькою демократією. Референдуми можуть спричинити відставку уряду або зниження авторитету влади [12].

Законодавство, що гарантує участь громадян у прийнятті рішень, базується на міжнародних договорах України. Відповідно до статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [12]. Зокрема, стаття 25 Міжнародного пакту ООН про громадянські і політичні права (ратифікованого Указом Президії Верховної Ради Української РСР №2148-VIII від 19 жовтня 1973 року)

проголошує: «Кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації... і без необґрунтованих обмежень право і можливість:

а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників...» [12].

Стаття 11 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Європейської конвенції з прав людини), ратифікованої Верховною Радою України 17 липня 1997 року, збігається з нормами, закріпленими у статті 36 Конституції України:

«Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права. Обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюються виключно цією Конституцією і законами України. Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій. Усі об'єднання громадян рівні перед законом» [21]

Основний Закон України містить статті, які забезпечують право громадян на участь в управлінні державними справами.

Зокрема, це статті 5, 36, 38, 40, 55, 69. Стаття 69 закріплює форми виявлення народної волі: «Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії» [21].

Загалом, аналіз Конституції дає підстави зробити висновок, що громадяни України мають достатньо широкі права та можливості в різних формах брати участь у процесі прийняття рішень державними органами [12]. Але в реальному житті картина дещо інша. Інформаційно-аналітичні матеріали проведеного Центром досліджень Разумкова у 2017 році показують, що ставлення громадян до інститутів, покликаних представляти їх інтереси в суспільно-політичних процесах, є здебільшого негативним. Громадяни визнають в якості такого представника політичні партії (21,1%) та громадські організації (18,6%). Але рівень довіри до політичних партій (33,1%) та оцінки їх діяльності є дуже низьким [36, с. 21, 57].

Лише третина громадян (33%) вважають, що їх особиста участь є необхідною для того, щоб змінити ситуацію у країні на краще. Попри розуміння відносною більшістю респондентів того, що для досягнення спільних цілей громадяни мають об'єднуватися у громадські організації, практичну готовність до цього висловлюють значно менше респондентів (31%) (рис. 3.1), а практичну участь у заходах таких організацій за останній рік брав лише кожен дев'ятий [36, с. 41, 61].

Успіхи у становленні демократичної політичної культури в незалежній Україні залежать від особливостей державотворчих процесів і політичної соціалізації особи на сучасному етапі, типу соціально-політичних і економічних відносин, а також від історичного досвіду нації та специфіки пройденого нею історичного шляху.

Готовність об'єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх прав та інтересів

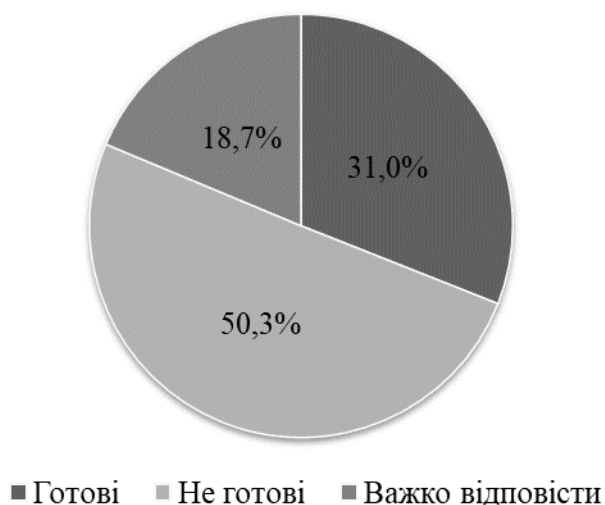

Рисунок 3.1 – Готовність об'єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх прав та інтересів

Джерело: [36, с. 41, 61].

Процес формування української політичної культури проходить через подолання тоталітаризму й відновлення та розвиток демократичних традицій політичного життя і політичної культури України [12].

Розглядаючи проблеми формування політичної культури в Україні на сучасному етапі, наголосимо, що пострадянська культура сама по собі не розпадеться. За даними вже згаданого опитування Центра Разумкова 24,9% опитаних хотіли б повернення порядків часів СРСР. Але все ж більшість респондентів (59,9%) не хотіли б цього. Прихильність до цих порядків більше виражена у громадян старшого віку (41,5%), з нижчим рівнем освіти (30,8%), гіршим майновим станом (43,5%), російськомовних громадян (31,2%), жителів Сходу (34,2%) та Півдня (35,7%) країни [36, с. 25]. Пострадянська культура має своїх носіїв серед політичних діячів, свою базу в існуючих старих економічних структурах, свою опору в догматичних політичних стереотипах. Тому потрібна творча робота, спрямована на

створення і утвердження демократичної політичної культури, яка б передбачала:

- утвердження української національної ідеї, обґрунтування національних інтересів України, чітке визначення змісту і шляхів та способів державотворення;

- утвердження у суспільстві, у політичній діяльності орієнтацій на повагу до людини як найвищої цінності, підвищення дієвості інститутів, що забезпечують реалізацію цієї цінності;

- орієнтацію не тільки на державу, а й на громадянське суспільство; створення передумов для верховенства права й закону;

- утвердження у політичних відносинах толерантності, політичного плюралізму;

- широке використання зарубіжного досвіду у формуванні політичної культури, зокрема у справі досягнення громадянської злагоди, політичного консенсусу, компромісів, діяльності політичної опозиції, способів розв'язання різних конфліктів, організації електорального процесу, функціонування урядових і неурядових організацій [12].

3.2. Вплив держави на процес національно-патріотичного виховання молоді.

Вирішення проблеми функціонування і розвитку системи національно-патріотичного виховання молоді та механізму впровадження забезпечить можливість максимізувати синергетичний ефект, тобто ефект системної інтеграції і самоорганізації елементів духовного потенціалу української молоді. Застосування такого механізму в практичному плані активізували б внутрішні ресурси зростання духовності переважно на основі стимулюючих ефектів спільної взаємодії елементів механізму регулювання. Керуючись

тим, що сутність механізму передбачає взаємодію його системних елементів, які призводять до досягнення деякої конкретної мети, під механізмом державного впливу на національно-патріотичне виховання молоді розуміється системна цілісність норм, засобів і методів, що застосовується у різноманітних формах свого втілення суб'єктами суспільства з метою випрацювання (виховання) у молоді патріотичних якостей [28] .

Тобто структурними компонентами впливу державно-патріотичної ідеології на духовний потенціал молоді є – суб'єкти суспільства, норми діяльності суб'єктів (див. рис.3.2).

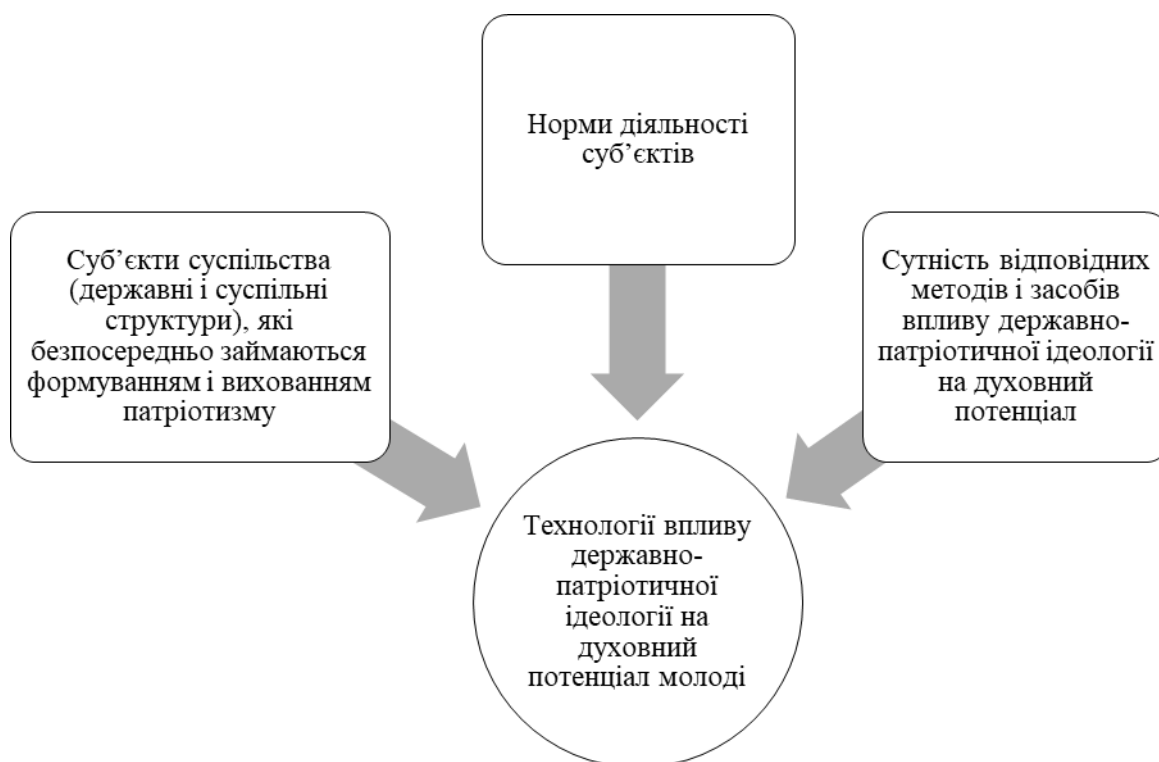

Рисунок 3.2 – Структурні компоненти технологій впливу державно-патріотичної ідеології на духовний потенціал молоді

Примітка: Систематизовано автором на основі [28]

Аналіз проблем політичного та національно-патріотичного виховання молоді в сучасних публікаціях показує, що поряд з великою кількістю праць, присвячених конкретним аспектам розвитку духовності, спрямування багатьох вчених зосереджені на дослідженні загальнотеоретичного змісту духовних перетворень у суспільстві [9]. Проте цілісного дослідження

соціального механізму реалізації державно-патріотичної ідеології у процесі формування духовного потенціалу молоді в нашій науковій літературі досі ще немає.

Аналізуючи політичну культуру сучасної молоді можна констатувати низький рівень її сформованості, який проявляється у:

- неузгодженості структури ідейно-політичних настанов;
- домінуванні емоційного рівня сприйняття основних ідеологічних течій і політичних цінностей, що засвідчує переважання неусвідомленого сприйняття конкретних ідейно-політичних напрямків;
- низькій актуалізації політичного ціннісного рівня в структурі свідомості молоді;
- домінуванні емоційного рівня політичних ціннісних орієнтацій, зменшенні інтенсивності їх прояву на когнітивному та звуження практичного втілення на дієвому рівнях.

Формування патріотизму у молоді сприяє забезпеченню національної безпеки України. З цього можна зробити висновок, що українське суспільство в цілому постає основним суб'єктом механізму впливу політичної та державно-патріотичної ідеології на духовний потенціал молоді. Саме механізм реалізації політичного виховання та державно-патріотичної ідеології в процесі формування духовного потенціалу молоді та його еволюції як невід'ємного сутнісного елементу регулюючо-створювальної ролі держави за умов трансформації суспільства і є метою забезпечення національної безпеки держави.

За таких умов безпосередніми суб'єктами є:

- держава (всі владні структури: законодавча, виконавча, судова);
- громадянське суспільство (політичні партії, суспільно-політичні і патріотичні рухи, конфесіональні об'єднання, різноманітні спілки, спортивні організації, асоціації та інші недержавні інститути, які у своїй сукупності провадять роботу відповідного спрямування з окремими прошарками і категоріями людей) [28].

Кожен суб'єкт використовує свої методи і засоби впливу на духовну складову молоді. Дане твердження не суперечить сутності державно-патріотичної ідеології, а також законам України. На разі, держава має виховні структури, а в умовах відсутності соціальної державної ідеології, саме на патріотизм робиться наголос у виховній роботі. Недержавні інститути не представлені всередині державних структур, і не ведуть цілеспрямовану виховну роботу, а відтак змушені застосовувати інші форми, методи і засоби впливу. Не є виключення в цьому відношенні і Православна церква, яка відповідно до чинного законодавства відокремлена від держави.

Особливу роль у формуванні механізму, що розглядається, відіграють норми діяльності суб'єкту. В першу чергу до них відносяться панівна у країні ідеологія, традиції, які переходять від покоління до покоління, культурна спадщина, а також безпосередньо нормативно-правова база. Безумовно, успіх у досягненні мети унеможлиблюється без налагодженої взаємодії всіх елементів системи. Саме норми врешті решт визначають засоби, методи і різноманітні форми їх прояву в діяльності суб'єкта.

Не менш гостро постає і проблема геополітичної самоідентифікації України. Бажання політичного керівництва України перших років незалежності мати справу з монолітним суспільством, яке не роздирають протиріччя стратегічного вибору в питанні орієнтації забезпечення власної безпеки, зробило вибір на користь нейтральності й позаблоковості. Ця орієнтація перших років суверенності та нейтралітет і позаблоковість є історично виправданою. Інша справа, ця орієнтація не могла не бути перехідною, тимчасовою. Ці процеси глибоко проаналізовані в працях М. Михальченка. «Подолання лімітності України – пише ведучий український теоретик в галузі соціальної філософії і політології, – це не стільки суб'єктивний вибір влади між Європою і Євразією, між тоталітарним минулим і демократичним майбутнім, між (можливо неімперською) Росією та Європейською спілкою, скільки об'єктивний внутрішній вибір народом України способу життя, системи влади, партнерів та «вихід» від

супротивників незалежної країни» [44, с.380]. Сьогодні українською політичною елітою зроблено вибір на користь євроатлантичної інтеграції. Важливо пам'ятати, що як тільки держава сформується, вона одразу набуває власних державних інтересів і мусить їх відстоювати. Найбільш складним моментом пошуків у сфері української національності, державної, виховної ідеї буде не стільки вибір на користь свободи й пріоритетності інтересів особистості, скільки потреба в поєднанні «східного» державницького підходу до суспільства та людини із «західним» акцентовано особистісним. Для цього потрібні час і успішні реформи.

Тому, зараз особливого значення набуває звернення до традицій українського суспільства. Любов до Батьківщини, патріотизм – мають важливе значення і повинні бути обов'язковою складовою ідеології в ім'я майбутнього України. Слідування об'єктивним законам – тенденція природна і перспективна. Специфікою механізму, який розглядається, є те, що сама по собі державно-патріотична ідеологія виступає основною нормою її впливу на формування духовного потенціалу молоді. У відповідності до цього, зосередимо основну увагу на аналізові безпосередньо нормативної (нормативно-правової) бази формування патріотизму. Відразу слід відмітити, що навіть на сьогоднішній день як така «база» фактично сформована [28].

У Збройних Силах робота по формуванню духовного потенціалу та політичного виховання і його найважливішої складової патріотизму проводиться на основі Закону «Про Збройні Сили України» [16]. Згідно статті 11 цього Закону визначається зміст такого виховання, де сказано, що виховання військовослужбовців здійснюється на патріотичних, бойових традиціях Українського народу. Разом з тим прийнята Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді та Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки.

Поряд із визначенням мети, суб'єктів і нормативної бази реалізації державно-патріотичної ідеології в процесі формування духовного потенціалу молоді, одним з найважливіших аспектів з'ясування є виокремлення засобів і

методів, за допомогою яких цей механізм вводиться в дію. «Механізм як би безперервного зняття процесів, які вже є реалізованими, переведення реалізованих процедур в набір засобів і методів, – писав Г. Щедровицький, – є фактично одним із основних і найважливіших механізмів у розвитку нашої мислительної діяльності та діяльності взагалі» [48, с.221].

Саме засоби і методи є матеріалізованим інструментом безпосереднього втілення в життя цілей суб'єктів зумовлених нормативним полем. Поряд з цим, методи і засоби у своєму функціональному втіленні утворюють системну єдність. У зв'язку з чим їх розгляд має бути одночасним. Керуючись тим, що формування патріотичних якостей молоді розпочинається ще задовго до їх перебування в дорослому середовищі, до цієї системи можна віднести: організацію первинного політичного виховання на різних рівнях у системі здобуття освіти; державно-організаційну роботу, яка здійснюється спеціальними виховними структурами у Збройних Силах України у ході проходження служби особовим складом; масово-патріотичну роботу, що проводиться на різних рівнях основними суб'єктами механізму патріотичного формування; діяльність засобів масової інформації.

Методи реалізації державно-патріотичної, політичної ідеології, багатоманітність та багатофункціональність яких диференціюється у залежності від безпосередніх завдань, реалізується у відповідних формах. В процесі практики формування патріотизму склалася певна система форм цієї діяльності, що вміщує такі основні групи.

Перша група зумовлена загальнорозвиваючим компонентом змісту державно-патріотичної політичної ідеології і включає різноманітні форми суспільного загально-патріотичного характеру. Вони використовуються головним чином в умовах системи навчально-виховних закладів усіх основних рівнів або у вигляді доповнюючих її елементів (навчання, заняття) із різних дисциплін, особливо гуманітарних (бесіди, тематичні засідання, зустрічі із учасниками бойових дій і т.д.), ці ж форми використовуються і під час проходження служби.

Друга група зумовлена системою патріотичного виховання на засадах української етнопедагогіки, яка визначається як сукупність закономірно побудованих динамічно пов'язаних компонентів: мети, завдань, змісту, засобів та методів української етнопедагогіки, умов їх реалізації та взаємодії інтегрованих суб'єктів, які формують патріотизм воїна у дусі історичного розвитку української нації. Для підвищення ефективності формування патріотичних якостей у молоді необхідними умовами визначено: збагачення раціональної, мотиваційної, емоційно-вольової, діяльностної сфери особистості воїна патріотичними, етнопедагогічними знаннями, врахування особистого життєвого досвіду вихованців, усвідомлення кожним національної історії, культури, традицій, звичаїв, обрядів.

Третя група зумовлюється специфікою змісту і завдань з реалізації державно-патріотичної ідеології. Вона менш різноманітна і характеризується військово-прикладною спрямованістю. Ці форми, подані переважно у вигляді практичної діяльності, занять, робіт (військово-технічні гуртки, тактичні навчання, тактико-стройові заняття, військово-стройові ігри і т. ін.), фактична участь військовослужбовців у бойовому навчанні, реальних бойових діях.

Четверта група містить аспекти патріотичного самовиховання. Вплив держави на процес національно-патріотичного виховання молоді передбачає використання відповідних управлінських механізмів, що сприяють досягненню його цілей.

Система формування духовного потенціалу, в залежності від застосовуваних методів, вміщує три основних механізми: матеріально-технічний, духовний та організаційний [28]. Детальніше сутність цих механізмів подано у табл. 3.1.

Усі три групи управлінських механізмів впливу державно-патріотичної ідеології на духовний потенціал молоді тісно взаємопов'язані, доповнюють одна одну, та тільки комплексне їх використання у процесі взаємодії суб'єкта і об'єкта цієї діяльності – сприяє досягненню головної мети.

Таблиця 3.1. Механізми формування духовного потенціалу

Механізм	Характеристика
Матеріально-технічний	Навчальні аудиторії, класи і кабінети для занять, музеї, місця битв і масових поховань загиблих воїнів, пам'ятники, патріотичні клуби, техніка, спеціальне обладнання, зброя, спортивні містечка, тренажери, а також засоби масової інформації, літературні твори, мистецтво, кінематограф
Духовний	Основні теоретичні і духовно-практичні рекомендації щодо: проведення патріотичного виховання; виховання любові до Батьківщини; готовності до боротьби за свободу і незалежність; формування суспільної думки з проблем забезпечення національної безпеки і суспільного образу Збройних Сил
Організаційний	Це весь комплекс здійснюваних заходів із залученням матеріально-технічних і духовних засобів та здійснених у відповідних формах, задля максимальної реалізації загальних і специфічних завдань з формування і розвитку громадянина-патріота, особистості військовослужбовця

Джерело: [28].

На нашу думку, проведений аналіз управлінських механізмів впливу державно-патріотичної ідеології на духовний потенціал молоді і головних умов його сучасного функціонування – дозволяє виокремити низку протилежностей, що так чи інакше стосуються цього процесу і виявляють себе на рівні «суспільство – молодь – особистість». Головні з них:

– протиріччя між: конституційним обов'язком громадянина України захисту держави і антидержавними настроями у суспільній свідомості, як результат діяльності деяких державних і суспільно-політичних організацій, окремих офіційних осіб, засобів масової інформації. Строго дотримуючись принципу невтручання у внутрішні питання різних недержавних інституцій (від політичних партій до церкви і сім'ї), – держава не лише має право, а й зобов'язана пильно слідкувати за перебігом і наслідками публічної діяльності всіх без винятку суб'єктів суспільного життя. Якщо якась політична партія, громадська організація, релігійна конфесія тощо своїми діями деформує національну свідомість громадян, принижує їхню національну гідність,

пропагує антипатріотичні настрої, зневажає святині українського народу (що часто помітно у повсякденному житті) – держава повинна рішуче класти край таким діям і запобігати можливості їхнього повтору;

– проголошення керівництвом країни єдиної загальнодержавної та загальнонародної мети – утворення квітучої незалежної України – та відсутність офіційної державної патріотичної ідеології, яка б об'єднувала зусилля суспільства та його армії. Слід звернути увагу на той незаперечний факт історичного буття, що внутрішня руйнація держав починалася з деформації національної свідомості їх громадян, поширення національної індиферентності, байдужості як антипода патріотизму. Ю. Габермас з цього приводу зазначає, що усвідомлення національної належності виникає з визначенням динаміки, яка тільки тоді здатна охопити населення, коли останнє вже відірване від своїх прошарково-суспільних зв'язків процесами економічної та суспільної модернізації, коли воно як наслідок модернізоване [10];

– складністю та відповідальністю завдань формування патріотизму у суспільстві, молоді та відсутністю нормативної бази цієї діяльності, яка б визначала її основні напрямки, методи, засоби.

Як стверджують автори наукового видання «Стратегії розвитку України: теорія і практика» [43, с.322], ця система має поєднати зусилля:

– державних інституцій (НАН України, Міністерства освіти й науки з усіма його закладами, Міністерства культури, Міністерства оборони, Державних комітетів, відповідальних за роботу ЗМІ, спортивну підготовку населення, молодіжну політику тощо, Академії педагогічних наук, державних засобів масової інформації, книжкових видавництв та ін.);

– громадських організацій та об'єднань (творчих спілок, товариств «Просвіта», «Знання», «Охорона пам'яток архітектури та культури», «Меморіал» та ін.; українського козацтва, спілок ветеранів тощо);

– соціальних інститутів недержавного характеру (передусім церкви та сім'ї).

У якості загальних висновків щодо загальнодержавних механізмів впливу на процес національного патріотичного виховання молоді в українському суспільстві на сучасному етапі розвитку визначаються об'єктивними і суб'єктивними факторами, що викликані економічними, соціальними, духовними та іншими змінами. Ці фактори зазвичай зумовлені діями політичних сил, спрямованих на реалізацію їх інтересів, що не виключає багатоваріантність розвитку політичних обставин, а, відповідно, умов і форм становлення українського патріотизму.

Ефективність впливу держави на процес національного патріотичного виховання молоді, формування патріотизму у громадян і молоді залежить від узгодженої взаємодії його суб'єктів, від впливу об'єктивних факторів на макро рівні – успішного і стрімкого реформування суспільства. Життя демонструє, що саме світоглядні і моральні соціальні цінності покликані наповнити утворений духовний вакуум: спрямованість до незалежної української держави – сильної, демократичної, європейської, процвітаючої, могутньої.

Тому при формуванні механізмів впливу держави на процес національно-патріотичного виховання молоді на регіональному рівні, слід виходити з того, що вони, як і в цілому загальнодержавні, є надзвичайно мінливі у часі, а також брати до уваги чинники, що впливають на ефективність здійснення державної молодіжної політики.

Найвпливовіші з них у згрупованому вигляді, на нашу думку, можна подати так:

1. Національно-патріотичне виховання – направляючий стрижень молодіжної політики.

2. Чинники, що мають специфічний вплив на здійснення державної молодіжної політики:

- демографічна ситуація;

- регіональні традиції: релігія та традиції духовного життя регіону, політичні, співпраця органів державної влади з молоддю, молодіжними рухами, культурні, побутові та ін.;

- структура економіки і фінансово-економічне становище.

3. Організаційні та фінансові чинники:

- створення та діяльність органів державної влади з реалізації державної молодіжної політики;

- суб'єктивний фактор – увага до проблем молоді; – кадри; – створення молодіжної інфраструктури;

- фінансове та матеріальне забезпечення державної молодіжної політики.

4. Активність молоді:

- участь у діяльності молодіжних організацій;

- участь у здійсненні молодіжної політики громадськими об'єднаннями та політичними партіями.

5. Розвиток системи інформування молоді.

6. Наукове забезпечення державної молодіжної політики.

Окрім цього, механізм реалізації державного національно-патріотичного виховання молоді мав би формуватися виходячи з кількох принципово важливих положень:

- механізми реалізації державного національно-патріотичного виховання молоді повинні враховувати як загальнодержавні, національні процеси, так і інтереси розвитку регіону з його специфічними природно-географічними, соціально-економічними, демографічними характеристиками, історичними особливостями, тобто втілювати в реальність одне з найважливіших завдань регіональної державної молодіжної політики: узгодження загальнонаціональних інтересів з регіональними, територіальними, колективними і особистими інтересами молодих людей, узгоджувати інтереси всього населення України та молоді конкретної місцевості.

Залежно від специфіки умов у певний період часу в конкретній області, конкретному місті, районі, селі робилися акценти чи на загальнонаціональних державних програмах, законодавчих актах, нормативних документах, чи вводилися додаткові нормативні документи, місцеві програми, заходи, що повинні були не суперечити загальнодержавним і були б важливими (уточнюючими, доповнюючими) для цієї місцевості. Також залежно від демографічної структури і характеру самої групи молоді можна акцентувати увагу у вирішенні молодіжних проблем чи на соціальному захисті (у структурі населення домінують діти, підлітки) чи на створенні сприятливих умов для ефективної трудової діяльності;

– механізм реалізації державної молодіжної політики має врахувати її структурованість;

– механізм реалізації державної молодіжної політики повинен врахувати визначені пріоритети в її здійсненні, а також мати запас міцності для вирішення завдань на інших напрямках, можливо, навіть на характерних для певної місцевості, але важливих для вузької групи молоді чи окремої молоді родини.

Отже, державне національно-патріотичне і політичне виховання із урахуванням чинників, що впливають на ефективність її провадження, ми вважаємо за можливе запропонувати узагальнений механізм її реалізації, який включає такі елементи:

1. Сукупність законодавчих та нормативних актів на рівні держави, які регламентують державну молодіжну політику, визначають місце і роль державної молодіжної політики, а також нормативних документів, програм національного рівня стосовно вирішення молодіжних проблем.

2. Вертикаль у структурі органів державної виконавчої влади з підпорядкованих органів, які безпосередньо відповідають за державну політику на всіх рівнях.

3. Необхідні структури, відповідальні за роботу з молоддю, в галузевих органах державного управління, причетних до вирішення проблем молоді.

4. Розвинена молодіжна інфраструктура (загальнодержавні заклади й установи з філіалами, регіональні заклади з філіалами).

5. Молодіжні громадські організації та об'єднання (всеукраїнські, місцеві зі своїми осередками та відділеннями).

6. Розвинутий механізм фінансування державної молодіжної політики через:

- фінансування з державного бюджету;
- безпосереднє фінансування органами державної влади на місцях;
- залучення позабюджетних коштів;
- фінансування через молодіжні фонди;
- стимулювання здійснення державної молодіжної політики через дотації, субсидії, проведення конкурсів програм [28].

Головним керманічем управлінського механізму реалізації державної молодіжної політики є органи державної влади, безпосередньо відповідальні за її здійснення. Вивчення практики її становлення та діяльності дає можливість зробити деякі узагальнення щодо їх розвитку і перспектив.

Для посилення ефективності управлінського впливу органів державної влади та місцевого самоврядування, їх скоординованості дій запропоновано залучати громадський сектор (громадські організації, громадські ради, органи самоорганізації населення) до процесу формування та контролю виконання програм молодіжної та освітньої політики підвищення рівня політичної культури на регіональному та місцевому рівнях. Це могло б реально впливати на здійснення молодіжної політики в регіонах в інтересах молоді, сприяти координації діяльності державних та громадських структур з питань роботи з молоддю.

Як бачимо, такий механізм реалізації державної молодіжної політики являє собою складний і надзвичайно мобільний організм, чутливий як до змін у державній молодіжній політиці, так і до змін регіональних умов, де вона здійснюється.

Отже, державна молодіжна політика в Україні – надзвичайно різноманітне за регіонами і в часі явище, яке, з одного боку, значною мірою визначається державною молодіжною політикою, а з іншого, коригується її суб'єктами, виходячи з прийнятих орієнтирів, особливостей та можливостей регіонів.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено наукове обґрунтування теоретико-прикладних засад формування політичної культури особистості в умовах трансформаційного суспільства та надано рекомендації щодо її вдосконалення. Результати дослідження свідчать про досягнення мети та вирішення поставлених завдань, що дає підстави зробити такі висновки.

1. На основі аналізу наукової літератури встановлено, що політична культура особистості – це система стійких уявлень, орієнтацій, цінностей, переконань, позицій, поглядів, зразків поведінки у сфері взаємовідносин влади і людини, які так чи інакше проявляються у діяльності суб'єктів політичного процесу. Вона складається історично, є відносно стійкою, втілює у собі досвід попередніх поколінь. У ній закріплюються ставлення людини певної країни до політичної системи і окремих її елементів, до політичного процесу, а також до самої себе й своєї ролі в цьому процесі. Політична культура особистості – це невід'ємна складова частина загальнонаціональної культури. Це передусім такий спосіб діяльності соціальної спільноти, особи у сфері політичних відносин, який відображає досягнутий рівень політичної активності та політичної зрілості суб'єктів.

2. Розкрито структуру та функції політичної культури особистості, її трансформації в сучасних умовах суспільного розвитку, визначено взаємовплив складових, які розкривають політичну культуру особистості: політична свідомість, політичні почуття, політичні цінності, політична діяльність та її мотиви, політичні установки, норми поведінки. Шляхом виокремлення зазначених складових розкрито політичну культуру особистості в контексті сучасних процесів глобалізації та інформаційного суспільства, демократизацію інститутів цього процесу в сучасному українському суспільстві.

3. Досліджено процес становлення політичної культури особистості в Україні. Відзначено, що громадянська політична культура особистості є культурою участі й підтримки з прихильним ставленням громадянина до політичної системи, збереженням необхідного для стабільного розвитку демократії балансу між активністю і пасивністю громадянина. Така культура не може сформуватися без наявності значного числа власників, які ні від кого не залежать матеріально, так само, як і без правової захищеності індивідів. Тільки в розвиненому громадянському суспільстві може сформуватися політична культура, що відповідає демократичному ладу. Сприяти цьому має держава задля суспільної стабільності. Але джерелом, суб'єктом конституційності має бути не держава, як бюрократична система, а її контрагент, – народ, – громадянська спільнота.

4. Встановлено, що національну ідею визначають як: чітко сформульований спільний інтерес абсолютної більшості громадян, який об'єднує їх на шляху до спільної мети; фундаментальну ідею, за допомогою якої досягається єдність дій різних соціальних груп суспільства; інтегративний чинник суспільного життя країни; гласний договір між громадянином і державою про взаємні обов'язки та гарантії, принципи особистого та суспільного життя; багатоаспектне, багатогранне поняття, що акумулює фундаментальні цінності та інтереси, які сприяють об'єднанню всіх чи більшості населення країни незалежно від етнічної приналежності, соціального положення в єдину поліетнічну спільноту.

6. Розроблено напрями розвитку політичної культури особистості в умовах глобалізаційних викликів: здійснення ефективної, адекватної сучасним вимогам і викликам державної політики; розвиток електронних врядування та демократії, залучення і активізація громадян у вирішенні актуальних суспільних питань, утвердження у політичних відносинах толерантності, політичного плюралізму, досягнення громадської злагоди, консенсусу, політичних компромісів тощо; навчання індивіда у закладах освіти, участь у просвітницькій діяльності громадських організацій шляхом

самоосвіти; активна участь суб'єкта у політичній діяльності шляхом усвідомлення світоглядних парадигм зміни та удосконалення об'єктивних реальностей ролі всебічності знань, норм і правил співжиття людей у колективі, громадських організаціях і структурах, суспільстві як цілісному організмі; осмислення особистістю зразкових індивідуальних й суспільних якостей поведінки особистістю шляхом активної участі в життєдіяльності суспільства по здійсненню сучасних стандартів світових і вітчизняних форм співжиття на основі миру, демократії, взаємоповаги та толерантності. Охарактеризовано розвиток участі громадян у процесах державотворення та реалізації державної політики через форми співпраці громадськості та влади: інформування громадськості, громадські ініціативи, громадські слухання, консультації з громадськістю, громадські дорадчі комітети, круглі столи, опитування громадської думки, фокус-групи, соціальний моніторинг, громадські ради, громадська просвіта, органи самоорганізації громад, створення громадських коаліцій тощо.

7. Досліджено роль органів державної влади у процесі виховання патріотичної особистості в умовах розвитку незалежної держави та технології впливу інструментів державної політики на процес виховання молоді з урахуванням принципу взаємоповаги, культурного взаємозбагачення. Рекомендовано органам державного управління та місцевого самоврядування покласти в основу розвитку та виховання політичної культури особистості в сучасних умовах національно-патріотичне виховання, яке має здійснюватися без огляду на вік; активно залучати громадський сектор до активізації молоді; посилити інформативність і науково-методичне забезпечення державної молодіжної політики; спрямувати зусилля на формування політичної культури особистості в освітніх закладах, орієнтуючи відповідно навчальні програми і освітні стандарти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Almond G., Verba S. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations. N.J., 1963. 576 с.
2. Lexikon zur Soziologie / Hrsg. von W.Fuchs et. al. 2. Auf. Opladen, 1978. 439 p.
3. Pye L. Political Culture. International Encyclopedia of Social Sciences. N.Y., 1961. P.124.
4. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии. Полис. 1992. № 4. 122 с.
5. Алмонд, Г. Политическая наука: история дисциплины. *Политическая наука: новые направления* : сборник, / за ред. Р. Гудин, Х.-Д. Клингеман; науч. ред. рус. изд. Е. Б. Шестопал. М. 1999. 225 с.
6. Афонін Е.А., Гонюкова Л.В., Войтович Р.В. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики. К. : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. 160 с.
URL: <http://www.nbu.gov.ua/books/2002/02aeaguu.pdf>
7. Багдасаров А. Механизмы перерастания национального сознания в националистическое. *Этнические проблемы современности*. Ставрополь. 2004. Вып. 4. С. 56–57.
8. Бакиева Г.А. Национальное самосознание как общественное явление. М.: Наука, 2005. 37 с.
9. Бебик В.М. Політична культура сучасної молоді. К.: Укр. НДІ проблем молоді, 2016. 112 с.
10. Берченко Г. Громадянське суспільство: критерії та сучасне становище в Україні. *Кроки до громадянського суспільства. Постмайданне громадянське суспільство України: уроки для країни та світу* : Науковий альманах. К. : УВКР, 2006. 300 с.
11. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. Львів : Літопис, 2000. 315 с.

12. Гелей С.Д. Політологія : навч. посіб. Львів : Світ, 2001.
URL: http://pidruchniki.ws/16520205/politologiya/politichni_eliti_liderstvo
13. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні. *Політична думка*. 2000. № 1. С. 4–6.
14. Дробижева Л. М. Историческое самосознание как часть национального самосознания народов. *Традиции в современном обществе. Исследования этнокультурных процессов*. М. : [б. и.], 2012. С. 56–74.
15. Дуглас М. Риск и культура. М.: Просвещение, 1982. 156 с.
16. Карлова В. В. Державотворчий потенціал національної самосвідомості: монографія. К. : НАДУ, 2012. 396 с..
17. Карнаух А. Проблеми становлення сучасної політичної культури в Україні. URL: <http://personal.in.ua/article.php?ida=573>.
18. Козаков В.М. Соціально-ціннісні засади держуправління в Україні : монографія. К. : Вид-во НАДУ, 2007. 284 с.
19. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 вересня 2014 р. К. : ПАЛИВОДА А.В., 2014. 64 с.
20. Конфуцій. Про небо і долю. Філософія політики : хрестоматія у 4 т. / авт.-упоряд. В. П. Андрущенко (кер.) та ін. К. : Знання України, 2003. Т. I. С. 27–29.
21. Кравець М. Г. Липинський: про соціально-філософський зміст політичної культури. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2015. Вип. 17. С. 73–80.
22. Крапивенский С. Э. Социальная философия. 3-е изд., исправ. и доп. Волгоград : Комитет по печати, 1996. 352 с..
23. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Київ–Філадельфія : Ін-т Східноєвроп. досліджень НАН України ; Східноєвроп. дослід. ін.-т ім. В. К. Липинського, 1995. Кн. 1. 470 с.
24. Максименко С.Д. Загальна психологія : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2018. Вид. 3-є, перер. та доп. 272 с.

25. Марковець В.М. Виховання патріотичної особистості в умовах становлення незалежної держави: державно-управлінський аспект. *Ефективність державного управління* : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. С. Загорського, А. В. Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2015. Вип. 43. С.116–125.
26. Марковець В.М. Технології впливу державної політики на процес формування патріотичного виховання молоді. *Електронне наукове фахове видання “Державне управління: удосконалення та розвиток”*. 2014. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=746>.
27. Мелешкина Е.Ю. Политическая культура. Фонд знаний “Ломоносов”. URL: <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/encyclopedia:01106: article>.
28. Мельвиль А.Ю. Политология. М., 2018. 267с.
29. Мухаев Р.Т. Политология М.: ПРИОР, 2020. 2 вид. 432с.
30. Патнэм Р. Чтобы демократия сработала: гражданские традиции в современной Италии [пер. с англ.]. М.:Ad Marginem, 1996. 287с.
31. Пірен М.І. Етнополіка в Україні: соціо-психологічний аналіз : навч. посіб. К. : Університет “Україна”, 2007. 408 с.
32. Платон. Держава. *Філософія політики*: Хрестоматія: у 4 т. / авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. К. : Знання України, 2016. Т. I. 400 с.
33. Плеханов Г.В. Избранные философские произведения в 5 т. М., 1956. Т. 2. 828 с.
34. Политология : Энциклопедический словарь / общ. ред. Ю.И. Аверьянов. М.: Изд-во Моск. комерц. ун-та, 1993. 431 с.
35. Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми. *Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 14 грудня 2017р. Центр Разумкова*. Київ, 2017. 125 с.
36. Політологічний енциклопедичний словник / Ред.-упоряд.В.П. Горбатенко. К. : Генеза, 2004. 73 с.

37. Політологія : навч. посіб / за ред. М.І. Сазонова. Харків: Фоліо, 1998. 735с.
38. Поліщук І. Політична культура: категоріальне осмислення. URL: http://politologia.io.ua/s415050/polishchuk_igor._politichna_kultura_kategorialne_osmislennya
39. Про Збройні Сили України: Закон України. Поточна ред. 28.07.2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>
40. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №24. Ст. 170.
41. Рудакевич О. Політичне відродження українського народу (Шляхи формування новітньої української політичної культури). М. Гутор. Тернопіль: Поліграфіст, 1998. 228 с.
42. Сакс Д. Економіка перехідного періоду: уроки для України. К. : Основи, 1996. 345 с.
43. Стратегії розвитку України: теорія і практика / за ред. О. С. Власюка. К.: НІСД, 2002. 864 с.
44. Сучасна українська політика: політики і політологи про неї / редкол.: І.Ф. Курас, М.І. Михальченко, Ф.М. Рудич, В.П. Горбатенко, В.П. Андрущенко та ін. К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. 396.
45. Сучасна українська політична культура. URL: <http://osvita.ua/vnz/reports/politolog/16534>
46. Такер Р. С. Политическая культура и лидерство в Советской России. От Ленина до Гобачева. США: экономика, политика, идеология. 1990. № 1. С. 76–85.
47. Халілова-Чуваєва Ю. А. Проблеми становлення сучасної політичної культури в Україні. *Ключевые проблемы современной науки*. 2012. ДНУ-ЕіТ ім. М. Туган-Барановського. Д., 2012. 65 с.
48. Цимбалістий Б. Політична культура українців. *Сучасність*. 1994. № 4. 89 с.

49. Цимбалістий Б. Тавро бездержавности. Політична культура українців. К. : Вид. Всесвіт. Координац. Ради та Респ. Асоц. українознавців, 1994. 61 с.
50. Шаповал М. Політична культура України *Наук. зб. Укр. Вільн. Ун-ту*. Мюнхен, 1995. Т. 15. С. 95–106.
51. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология: в 3 ч. М., 2018, Ч. 1. 390 с.
52. Шкляр В. Про Україну, українців та фестиваль ше.Fest. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2m5egXsYvAc&feature=youtu.be>
53. Щедровицкий Г. П. О методе исследования мышления. М., 2016. 600 с.
54. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. С.-Пб. : Брокгауз-Ефрон. 1890—1907. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/63279/%D0%9C%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8 .
55. Ясинська В.С. Особливості трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2004. URL: <http://disser.com.ua/contents/17635.html>
56. Ясир М.М. Політична соціалізація особистості: стан, проблеми та перспективи. *Гуманітарний вісник ЗДІА. Філософія*, 2015. Вип. 21. С.82–90.
57. Ясперс К. Смысл и значение истории. М.: Изд-во полит. литературы, 1991. 527с.

Виконав: студентка магістратури
спеціальності 281 Публічне
управління та адміністрування
заочної форми навчання
« ____ » грудня 2020 р.

Підпис

Д.В. Маслов

Ініціали, прізвище

Науковий керівник
кандидат наук з державного
управління, доцент кафедри
« ____ » грудня 2020 р.

Підпис

М.О. Маланчій

Ініціали, прізвище

Робота допущена до захисту:
Завідувач кафедри публічного
управління та адміністрування
д.н.держ.упр., доцент
« ____ » грудня 2020 р.

Підпис

Е.В. Щепанський

Ініціали, прізвище